

Сабрана дела Петра II Петровића Његоша

**Поговор
Биографија
Библиографија**

Сабрана дела Петра II Петровића Његоша

1. Пјесме
2. Луча микрокозма
3. Огледало српско
4. Горски вијенац
5. Лажни цар Шћепан Мали
6. Свободијада, Глас каменштака
7. Проза
8. Преводи
9. Писма
10. Биљежница
11. Тестамент
12. Речник мање познатих речи и израза
13. **Поговор, Биографија, Библиографија**

Сабрана дела приредио: Александар Лазић

Техничка припрема: Предраг Јаничић, Александар Гогић

Веб сајт: www.ppnjegos.com

2024 ©Александар Лазић, Предраг Јаничић, Александар Гогић

Лиценца. Овај електронски материјал заштићен је лиценцом
CC BY-ND (Creative Commons Attribution-NoDerivs):

<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/deed.en>

Дозвољено је умножавање и стављање у промет овог материјала на било ком медијуму и у било ком формату, у било које сврхе, укључујући комерцијалне. При сваком коришћењу мора се навести овај извор на одговарајући начин и указати на ову лиценцу, а обавезно је навести ако су направљене било какве измене у материјалу. То се може урадити на било који разуман начин, али не у виду који сугерише да аутори изворног материјала подржавају било које измене или дистрибутера дела. Ако се преуређује, трансформише или надограђује овај материјал, онда није дозвољено његово умножавање и стављање у промет.

Садржај

I	Поговор	4
1	Основне информације	5
2	Приређивање књига	6
2.1	Пјесме	9
2.2	Луча микрокозма	18
2.3	Огледало српско	19
2.4	Горски вијенац: историческо собитије при свршетку XVII вијека	20
2.5	Лажни цар Шћепан Мали	21
2.6	Свободијада и Глас каменштака	22
2.7	Проза	23
2.8	Преводи	24
2.9	Писма	25
2.10	Биљежница	26
2.11	Тестамент	26
2.12	Речник мање познатих речи и израза	27
2.13	Пратећи текстови	28
2.14	Изгубљена дела	29
3	Електронске верзије књига	31
3.1	Наменски XML формат	31
3.2	Регистар властитих имена	32
II	Биографија	33
III	Библиографија	59
4	Књиге	60
5	Целокупна/Сабрана дела	62

Део I
Поговор

1

Основне информације

Сабрана дела Петра II Петровића Његоша у електронском облику плод су дуготрајног труда и жеље да његова дела буду расположива у целости, на једнообразан начин, у дигиталној форми, у облику који омогућава разноврсне обраде и, коначно, да буду бесплатно и лако доступна путем интернета.

Сабрана дела у електронском облику намењена су, пре свега, обичним читаоцима и поклоницима Његошевог дела, те су дата у широко распрострањеном облику PDF (Portable Document Format). Дела су дата и у облику валидних XML докумената, на бази опште XML спецификације која је прилагођена специфичностима књижевних дела и специфичностима српског језика и која чини форму подесну за даље обраде и научна истраживања. Додатно, дела су дата у \LaTeX облику који носи и информације о форматирању које не постоје у XML облику. И \LaTeX и PDF облик добијени су аутоматском конверзијом из XML репрезентације књига.

Ово електронско издање садржи и Његошеву биографију и кратку библиографију, речник мање познатих и речи и израза, као и описе поступка приређивања књига, поступка дигиталне обраде и дигиталног записа.

Сабрана дела у електронском облику расположива су на интернету на адреси: www.rpnjegos.com.

Електронска верзија Његошевих књига (сада и у новом, \LaTeX и PDF облику) резултат је рада на компакт-диску (који више није расположив): **Сабрана дела [Електронски извор] / Петар II Петровић Његош** ; [текст сабраних дела приредио Александар Лазић ; XML запис књига: Предраг Јаничић, Александар Гогић ; софтвер Александар Гогић ; биографија Предраг Јаничић ; библиографија Александар Лазић ; део фотографија за биографију Стеван Кордић]. Електронски оптички диск (CD-ROM) : слика, текст ; 12 cm. Београд : П. Јаничић : А. Лазић : А. Гогић, 2007. ISBN: 978-86-909889-0-7

Приређивачи Његошевих сабраних дела

Новембар 2024.

2

Приређивање књига

У прављењу прве електронске верзије *Сабраних дела* Петра II Петровића Његоша, приређивачима је од великог значаја био ранији рад на компакт диску *Данило Киш: Сабрана дела*. Изгледало је да ће задатак код Његошевих Сабраних дела бити олакшан чињеницом да је протекло више од 150 година од његове смрти, те да једини приређивачки задатак представља проналажење референтног издања за сваку књигу. Међутим, испоставило се да Његошево дело није коначно систематизовано и зато се морало приредити практично ново издање.

Желећи да илуструјемо дилеме на које смо при приређивању наилазили, наводимо три верзије почетка једног писма:

„Цетинь 8-а Маия 1839. год.

У вриеме мог бавлѣња у Роосіи разумѣо самъ да су ме мои непријатељи најцрнѣјшима бояма описивали предъ Министерствомъ Русскимъ, тужећи се на мене одъ имена цѣлога народа, а ово є и Вама познато. Я самъ истинито увѣренъ бую, као што се нисамъ ни преварио да народъ ніе имао ништа противъ мене тужити се, ерѣ самъ знао лієпо расположење народа къ мени, и сумняо самъ таки да ту мора быти неко са стране, зато самъ и старао се дознати, одъ кудъ є тай злый изворъ истекао, и најпослѣхъ успѣхъ узнати да є то бую Иванъ Вукотићъ, кои є са своима писмама учіо неке не добро мыслеће како ће писати противъ мене Двору Рускому.“ (*Писма Петра Петровића Његоша*, Државна штампарија Краљевине Југославије, 1940, стр. 395–396)

„Вјероватно друга половина 1837. год.

У вријеме мог бављења у Русији разуміо сам да су ме моји непријатељи најцрнѣјшима бојама описивали пред министарством руским, тужећи се на мене од имена цијелога народа, а ово је и Вама познато. Ја сам истинито увјерен био, као што се нијесам ни преварио, да народ није имао ништа противу мене тужити се, јер сам знао лијепо расположење народа к мени и сумњао сам да ту мора бити и неко са стране, зато сам се и старао дознати откуд је тај зли извор истекао и најпослије успіо узнати да је то био Иван Вукотић (Ивановић), који је својијема писмима учио неке недобромислеће како ће писати противу мене двору рускоме.“ (*Писма I*, Просвета, 1951,

стр. 420–421; *Српска књижевност у сто књига*, Матица српска/Српска књижевна задруга, 1964, стр. 196–197)

„Цетиње, 8. маја 1839. год.

У време мог бављења у Русији разумјео сам да су ме моји непријатељи најцрњима бојама описивали пред министарством руским, тужећи се на мене од имена цијелога народа, а ово је и Вама познато. Ја сам истинито увјерен био, као што се нисам ни преварио, да народ није имао ништа против мене тужити се, јер сам знао лијепо расположеније народа к мени и сумњао сам тако да ту мора бити неко са стране. Зато сам и старао се дознати откуд је тај зли извор истекао и најпослије успјех узнати да је то био Иван Вукотић, који је са својима писмама учио неке недобромислеће како ће писати против мене двору руском.“ (*Писма II*, Просвета, 1953, стр. 168–169)

*

Дилеме су разрешаване тако што су, пре свега, предност давана издањима објављеним за Његошева живота, а онда су ти принципи примењени и на остале књиге – нпр. свуда су речи Бог и Господ (у хришћанском значењу) писани великим почетним словом; када није било могуће доћи до првог издања, предност је давана најстаријем доступном. Понекад ни прво издање не разрешава проблем – илуструјмо то на примеру *Луче микрокозма* (посвета и прво певање) и писања великог почетног слова у речи *Творац* (у значењу Бог): писано је великим словом у певању I (стихови 11, 48, 257), а малим у целој посвети (24, 37, 56, 58, 141, 180, 190) и повремено у певању I (117, 206, 243, 308). Имајући у виду стање издаваштва (али и правописа) у Његошево време, у оваквим случајевима дилеме смо покушали да разрешимо наслућујући како би Његош написао да је имао потпуну контролу над штампањем својих књига: у *Биљежници*, која је до нас стигла у рукопису, стоји „Слава Теби, Творче и Господи“ (песма „Југ завија, разјари се море“, *Биљежница 3*) – и због тога смо зато свуда писали *Творац*.

У Његошев се језик није дирало, само су спроведена нова правописна правила – нпр. после редног броја свуда је стављана тачка, макако је писано раздвојено као ма како... Поједини појмови које помиње Његош су уједначени, како у појединим књигама тако и у целом опусу: у разним верзијама писама помињу се *Едоардо Грије* и *Едуардо Грије* – овде је свуда стављено *Едоардо Грије*; писало је *сообштити* и *соопштити* – овде је уједначено на *соопштити*; *от* и *од* усаглашени су на *од*... Спровођењем правописних правила, како је већ речено, нисмо оштетили богатство Његошевог језика: као илустрацију наводимо да је у *Горском вијенцу* остало *јер* (стихови 440, 485, 948, 1371, 1638), *јере* (194, 953), *ер* (1793, 1850, 2163, 2208, 2392, 2742), *ере* (1955, 2157, 2533, 2801) – мада неки приређивачи уједначавају у облике са словом *ј*.

Највеће измене претрпела је интерпункција из првих издања, посебно прекомерна употреба знака узвика и црте. Ако има оправдања за такве приређивачке интервенције онда се оне могу наћи у следећим сведочанствима Његошевих сарадника: „Владика Раде није учио ни граматику, ни произвађање слога, па би дава или Милаковићу или мени, да ставимо нуждне знаке (интерпункције) ђе треба.“ (Милорад Медаковић, *П.*

П. Његош, *последњи владајући владика црногорски*, Нови Сад, 1882, стр. IV–V). Вук Врчевић такође пише о Његошевом односу према правописним знацима: „Ја сам му *Свободијаду* за 27 дана што сам најљепше могао преписао. [...] Нигђе у рукопису не нађох – на моје удивљење – другога знака правописа, осим тачке на свршетку периода, и зато сам на чудо урадио међући их на нека и нека мјеста, ђе нијесам могао схватити прави смисао, но сам га морао питати, а он ми је сам исповидио да није савршено у знаковима вјешт, а да је знао да ће неко у чисто кадтад преписати, па ми у шали рече: 'Нека се јошт когођ мучи, а не све ја'." (*Живот Петра II Петровића Његоша*, Српска књижевна задруга, Београд, 2003, стр. 51)

Посебан проблем представљала је чињеница да су скоро сва Његошева дела (осим дела *Србин Србима на части захваљује*, *Кула Ђуришића* и *Чардак Алексића 1847. године* и *Лажни цар Шћепан Мали*) објављена по старом правопису; транскрибован текст није могао увек пратити песникову замисао – нпр. губи се акростих у песми *Нахије*, збирка *Лијек јарости турске*.

Оно што су други приређивачи додавали, као и оно што смо ми уметнули да би Његошев текст био разумљивији, стављено је у угласте заграде – нпр. *В[ашега] В[исоко]благородија* или *год[ине] пр[ије] Хр[иста]*. Фусноте у књигама су Његошеве, осим када је другачије назначено (нпр. *С. М. С.* је напомена Симе Милутиновића Сарајлије, *Прим. прир.* су наше примедбе). Нашим фуснотама смо покушали, следећи М. Решетара, да читаоцу укажемо на разлике између појединих издања и/или оправдамо наше решење; да не бисмо фуснотама превише оптерећивали текст, податке о издањима на која указујемо опширно наводимо само при првом помињању.

Из свих књига изостављени су акценти (којих нема ни у Његошевим првим издањима), између осталог да би боље резултате давала претрага, важна карактеристика електронског издања. У првим издањима Његошеви стихови нису били означени бројевима; као и већина потоњих приређивача, ми смо обележили сваки пети стих. Осим у *Горском вијенцу*, ново поглавље подразумева бројање од почетка.

У формирању ових сабраних дела, кренуло се од структуре штампаних издања Његошевих *Целокупних* и *Сабраних дела* (*Целокупна дјела* у издању Просвете, 1951–1955; *Целокупна дела* у издању Просвете, Обода и Свјетлости, 1967; *Сабрана дела* у издању Октоиха и Светигоре, 2001), а консултовано је и тзв. *Државно издање* Милана Решетара (1926–1927). Тако се дошло до дванаест књига које сачињавају прво електронско издање Сабраних дела Петра II Петровића Његоша: [1. Пјесме; 2. Луча микрокозма; 3. Огледало српско; 4. Горски вијенац; 5. Лажни цар Шћепан Мали; 6. Свободијада, Глас каменштака; 7. Проза; 8. Преводи; 9. Писма; 10. Биљежница; 11. Тестамент]. Овome треба придодати и: [12. Речник мање познатих речи и израза]. У конципирању томова нисмо имали ограничења која понекад налаже логика штампаног издања, па су тако издвојени у посебне књиге текстови који представљају целине иако су мањег обима – као што су *Проза*, *Преводи* или *Тестамент*. Осим другачије организације томова, електронска верзија Његошевих Сабраних дела разликује се од штампаних и у следећем: *Целокупна дјела* Просвете (1951–1955) имају комплетна *Писма* док је овде дат избор Његошевих писама и додатак у виду *Биљежнице* и

Тестамент; *Целокупна дела* Просвете, Обода и Свјетлости (1967), као и *Сабрана дела* Октоиха и Светигоре (2001) имају мањи избор писама (122, односно 127 – овде 200), другачија им је организација и садржина књиге *Пјесме*, те немају комплетну књигу *Биљежница*. Разлику у односу на *Сабрана дела* Октоиха и Светигоре представља и наш *Речник мање познатих речи и израза*, као и цео текст *Тестамент*.

Ово издање не прате објашњења појединих стихова – сматрамо да Његош, уз мало труда и *Речник*, не може бити далек ни данашњем (а ни будућем) читаоцу. Наиме, верујемо да Његошево песништво остаје неоштећено протоком времена, док су коментари нужно прилагођени свом времену, својој епохи.

2.1 Пјесме

У књизи *Пјесме* сакупљена су краћа Његошева дела у стиху и зато је неретко издавана под насловом *Мање пјесме*. Редослед је хронолошки – и то према тренутку настанка а не објављивања; оне песме које се већ налазе у некој од књига нису овде понављане (*Сјени Александра Пушкина* и *Бој на Мартиниће* налазе се само у књизи *Огледало српско*, песма посвећена Вуку Караџићу остављена је у *Писмима*, а *На албум Балашевим* и „*Југ завија, разјари се море*“ у *Биљежници*).

Посебан проблем за приређивање ове књиге представљала је чињеница да за време Његошевог живота ниједном нису објављене његове сабране песме. (Први пут су се појавиле у Панчеву, у 19. веку а после Његошеве смрти – али без податка о тачној години издавања; издала Књижара браће Јовановић, под насловом *Пустињак цетински*.) Зато се за неке песме не може са сигурношћу утврдити да ли им је аутор Његош (ни све песме објављене у часописима, за његова живота, немају Његошев потпис!), друге су остале без наслова или без коначне редакције аутора.

Песме које су објављене ван периодике, као засебне књиге, било да су збирке (*Пустињак цетински*, *Лијек јарости турске* и *Кула Ђуришића* и *Чардак Алексића 1847. године*) или појединачне песме (*Србин Србима на части захваљује*, *Ода ступљења на престол Фердинанда I*, *Три дана у Тријесту*), налазе се у посебним поглављима. Остале песме објављиване су по разним часописима: *Грлица*, *Голубица*, *Српски народни лист*, *Пештанско-будимски скоротеча*, *Даница*, *Војвођанка*, *Српске новине*, *Шумадинка*, *Глас Црногорца*, *Српско далматински магазин* ... Песме из периодике које је било могуће датирати груписане су у поглавља чији наслови представљају време настанка; песме које није било могуће временски одредити смештене се у одељак *Недатиране пјесме*. Поред ових, на крају се налазе још три поглавља чији наслови објашњавају садржај: *Варијанте*, *Одломци* и *Пјесме које се приписују Његошу*. Наслове и организацију оних поглавља која не представљају песничке збирке објављене за Његошева живота дали смо ми.

Ако су песме биле без наслова који је дао Његош – за наслов је узиман први стих, под наводницима и малим словима; то је рађено увек када је могуће, у случајевима када је песма општег садржаја и разумљива без приређивачке интервенције у виду давања новог наслова. Но, код песама које су посвећене некој личности или их је саопштио неко

од Његошевих сарадника (Вук Врчевић, Љубомир П. Ненадовић, Милорад Медаковић) – није било могуће увек пратити горњи принцип а да се не наруши разумљивост стихова, те смо узели наслове ранијих приређивача или смо давали наш. Такви су наслови песама: *Епископу Никифору, На топу са Служа, На топовима са Жабљака, Кнезу Метерниху и кнегињи за Нову 1837, Кнезу Васојевићу, Александру Попову, Милораду Медаковићу, Људевиту Штуру, Љубомиру Ненадовићу, На косовској медаљи, Мирку Токову Лакићу, Под сликом Карађорђевог, Ловћену, Из пјесме о царици Катарини II и турском султану, Састанак с Али-пашом, Три дистиха, Бранку Радичевићу и Мини Караџића.*

Иако овде нећемо давати детаљан коментар сваке песме, неке захтевају макар кратак осврт:

Песма *Црмничани* је код неких приређивача означена као спорна са становишта ауторства: објављена је први пут у првом издању Пјеваније (Будим, 1833) Симе Милутиновића Сарајлије, са назнаком испод наслова „Од Рада Томова Његуша“. *Црмничани* су поновљени и у другом издању *Пјеваније* (Лајпциг, 1837), са истом назнаком, с тим да је С. Милутиновић тада објавио још неколико Његошевих песама. Проблем је настао тако што је песме које је први пут објавио у другом издању своје књиге, Сима Милутиновић означавао звездицом. Милан Решетар сматрао је да Милутиновић за Његоша не би користио „Раде Томов“ него „Раде Томов Петровић“. Узимајући у обзир да није познато да је тада у Његушима живео још неки „Раде Томов“ – сврстали смо *Црмничане* у Његошеве неспорне песме, као и сви приређивачи после Решетара, датиравши је као његово најраније остварање.

Песме *Нова пјесна црногорска о војни Русах и Тураках* (почетој у 1828. году), *Мали Радојица, Бјелице, Кавајка* први је објавио Сима Милутиновић, у другом издању своје *Пјеваније* (Лајпциг, 1837).

На топу са Служа објавио је Љубомир П. Ненадовић (*О Црногорцима: писма са Цетиња 1878. године*, Чигоја штампа, Београд, 2005, стр. 83). Вук Врчевић (*Живот Петра II Петровића Његоша*, Српска књижевна задруга, Београд, 2003, стр. 60) доноси другачије ове стихове и време настанка (додуше, уз знак питања као резерву) – његову верзију доносимо у одељку *Варијанте*.

Епископу Никифору објавио је Љубомир Дурковић-Јакшић у својој књизи *Епископ жички Никифор Максимовић и млади Његош* (Краљево, 1980). Овде се наводи према књизи Љубомира Дурковића-Јакшића *Митрополија Црногорска никада није била аутокефална* (Удружени издавачи: Свети архијерејски синод Српске православне цркве и Митрополија Црногорско-приморска, Београд – Цетиње 1991, стр. 36). Епископ Никифор (Максимовић) боравио је током 1833. у Црној Гори и рукоположио више свештеника. Пео се и на Ловћен, где је од Његоша добио *Даницу* Вука Ст. Караџића из 1826. и ову песму уместо посвете. Дурковић даље наводи да је испод Његошевих епископ Никифор дописао своје стихове: „Ко се попо на вр Ловћена / нек пребива онђена. / С Његошем се туне ближе неба / и сунца које нам свима треба.“ Његош је прво написао коме посвећује песму и датум а затим саме стихове – ми то доносимо у обрнутом редоследу. Решетар и приређивачи Просветиних издања ове стихове нису уврштавали у Његошеве *Пјесме*. Наслов је наш.

Песму „Ко је оно на високом брду“ пронашао је 1926. године Душан Вуксан у Државном архиву на Цетињу (Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. VI, св. 2, стр. 218–220); претпоставља се да је настала 1833. године, јер се налазила међу копијама Његошевих писама за ту годину.

Србин Србима на части захваљује објављена је засебно 1834, у нетом набављеној цетињској штампарији, као прво и једино Његошево дело које је на Цетињу штампано Вуковим правописом.

Пустињак цетински штампан је на Цетињу 1834, без имена аутора – испод наслова збирке само стоји „писао у Црној Гори на Цетињу 1833. године“. Ауторство ипак није спорно: Његош потписује посвету „Србин српском роду своме“. На другој страни унутрашњег насловног листа стоји: „Печатано у печатњи слободне црногорске на Цетиње. Прегледано и допушћено напечатат од цензуре Драга Драговића. У Црној Гори, Цетиње на Ђурђевдан 1834. године.“ Милорад Медаковић пише да „сам владика Раде назива себе цетинским пустињаком“ (*П. П. Његош, посљедњи владајући владика црногорски*, Нови Сад, 1882, стр. 22).

Збирка *Лијек јарости турске* такође нема Његошево има на корицама. Вук Врчевић пише да је то „мала књига и у стиховима, печатана на Цетиње исте године (1834), односећа се јединствено на то шта Турци Црногорцима мисле и желе, а да је лијек за њих четовање и хајдуковање црногорско“ (*Живот Петра II Петровића Његоша*, Српска књижевна задруга, Београд, 2003, стр. 49).

Песма *Нахије* написана је у виду четири акростиха који дају имена нахија – *Црнице, Ријечке, Катунске, Бјелопавличке*. Иако у новом правопису није било могуће до краја очувати песникову замисао (нпр. „Црњица“ уместо „Црница“), одлучили смо се да песму дамо у форми акростиха, следећи генерални принцип да ово издање буде што приближније првим Његошевим.

Ода ступљења на престол Фердинанда I императора аустријскога и краља маџарскога и пр. и пр. и пр. штампана је засебно на Цетињу 1835. године.

На топовима са Жабљака објавио је Љубомир П. Ненадовић (*О Црногорцима: писма са Цетиња 1878. године*, Чигоја штампа, Београд, 2005, стр. 83); следећи Решетара, доносимо натписе са оба топа.

У *Грлици*, календару црногорском за год. 1837, објављене су песме *Вјерни син ноћи пјева похвалу мислима, Добродјетел, Просвјештеније, Младост, Задовољство, Ода сунцу, спјевата ноћу без мјесеца и Мојему друштву на Петровдан*.

Кнезу Метерниху и кнегињи за Нову 1837. написана је приликом Његошевог боравка у Бечу крајем 1836; због цензуре песма није тада штампана. Објавио ју је Павле Поповић тек 1911. године (*Archiv für slavische Philologie*, Berlin, 1911).

Сабљи бесмртнога војда (књаза) Карађорђија штампана је први пут у *Голубици* (Београд, 1840, стр. 128).

Нелажни знак памети праху народољупца први пут је објављена у *Новом српском летопису* за 1837. годину (Матица српска, књ. 40, стр. 34–35).

Спомен на гробу Чедомиља, сина родољубивога господина доктора Димитрија Фрушића објављена је у *Српском народном листу* 1837. године (бр. 29, стр. 228).

Мојему пријатељу г. Јеремији Гагићу поздрав 1-га маја штампана је у *Серпском народном листу* за 1838. годину (бр. 21, стр. 161).

Песма *Кнезу Васојевићу* посвећена је Николи Радоњићу Васојевићу, самозваном кнезу. Објављена је у *Серпском народном листу* 1845. године – уредник листа објавио је стихове које је Његош написао Николи Васојевићу, уз напомену: „Памјат књаза Васојевића, конзула великобританског у Босни, Херцеговини и Албанији – 24-ог. окт. 1838. На корицама *Вјечног календара* од Орфелина, коју је књигу покојни књаз Васојевић на дар од владике црногорског са спомен добио, нашао сам сљедујуће стихове, које не пропуштам читатељима соопштити, да тиме дух покојног Васојевића и садашњег владике црногорског лакше проникнути могу“ (Теодор Павловић, у *Серпском народном листу*, бр. 11, Нови Сад 1845, стр. 87–88). Душан Вуксан оспорио је Његошево ауторство, сматрајући да владика никако није могао имати лепо мишљење о „кнезу“, кога у једном писму назива „сумасшедшом скитницом“. Чињеницу да постоје и писма с другачијим ставом Његоша према Николи Васојевићу, као и податак да је песма штампана за Његошевог живота, определили су нас да је уврстимо у његове неспорне стихове.

Господину капетану Орешковићу на успомен објавио је Андра Гавриловић у *Годишњици Николе Чупића* (књ. XXXIII, Београд, 1914, стр. 302).

У *Грлици* за 1839. објављене су песме *Честитање Новог љета господину Гагићу и Полазак из Црне Горе г. полковника Озерецковскога*.

Плач или жалосни спомен на смрт мојега десетољетног синовца Павла Петровића Његоша први пут је објављена у листу *Пештанско-будимски скоротеча* (Пешта, 1844, бр. 31, стр. 177–178).

Александру Попову стихови су које је Његош уписао у албум руском публицисти Александру Попову, а он је објавио у својој књизи *Путешествіе въ Черногорию* (Петроград, 1847, стр. 67); након тога, песму објављује и П. А. Лавров (*Петар II Петровић Његош*; Москва, 1887, стр. 388–389). Разлике између ова два објављивања донели смо у фуснотама.

„*Штирмер*’ лети на колима“ песма је коју је пронашао 1926. године Душан Вуксан у Државном архиву на Цетињу, заједно с песмом *Ко је оно на високом брду* (објављено у Прилозима за књижевност, језик, историју и фоклор, књ. VI, св. 2, Београд, 1926, стр. 218–220).

Три дана у Тријесту у мјесецу јануарију 1844. објављена је засебно у Бечу, у штампарији Јерменског манастира.

Песма *Мисао* први пут објављена је у *Серпском народном листу* за 1844. годину (бр. 12, стр. 80–90).

„*Тројица вас насамо, један другог не гледа*“ (код Решетара *Филозоф, астроном и поета*) први пут штампана у листу *Пештанско-будимски скоротеча* (Пешта, 1844, бр. 37, стр. 213–214).

Јакову Поповићу први је објавио Филип Радичевић у листу *Јавор* 1888. године (бр. 29, стр. 462); песму су након тога објавили П. А. Ровински (Петроград, 1889) и А. Александров (Казањ, 1895) – у фуснотама набројали смо разлике између те три верзије.

Песма *Љетње купање на Перчању* први пут објављена у Даници (Нови Сад, 1861, стр. 337). После текста песме у загради стоји: „Саопштио Љ. П. Ненадовић“.

Парис и Хелена или Ноћ скупља вијека овде се објављује према Његошевом рукопису који се налазио на посебном листу у његовој бележници (*Његошева бележница*, Цетиње, 1956, стр. 195–198), и то с насловом под којим је и ми доносимо. Први пут ју је објавио Павле Поповић, под насловом *Ноћ скупља вијека*, у *Босанској вили* (број 1, Сарајево, 15. јануар 1913, стр. 9-10), а на основу преписа пронађеног у петроградској Публичној библиотеци; песма је тамо доспела са списима Ј. П. Коваљевског. Пошто су разлике између два текста минималне, верзију *Босанске виле* и потоњих издавача до 1956. године доносимо у фуснотама а не у одељку *Варијанте*. Милорад Медаковић о овој песми која би се „морала назвати круном његовије пјесама“ пише да је настала у Перасту, где је Његош 1845. сишао да се купа: „Владика сједећи у својој соби, по својем обичају или читаше или писаше што; а како је у другој кући била једна ђевојка, која погледаша на њега или из љубопитства или што се загледала у владикау [...] па често бацаше свој поглед на владикау; а овај још у младијема и најснажнијема годинама не презираше ове умиљате погледе. У таквијема пријатнијема часовима, ђе природа све надмашује, ђе се сва чувства покрећу, а поетична сила лети по висинама, напише владика, тај пјесник, пјесму љубави.“ (П. П. Његош, *последњи владајући владика црногорски*, Нови Сад, 1882, стр. 115) Као изгубљену помиње је још Вук Врчевић, додуше под насловом *Једна мјесечна ноћ (Живот Петра II Петровића Његоша*, Српска књижевна задруга, Београд, 2003, стр. 53–54): „Казивао ми је његов сестрић Стеван Андрић Перовић Цуца (...) да је једну ноћ до пред саму зору сам шетао од манастира до самоничних Јасика (100 корака далеко) и у зору се вратио дома, те цијели они дан, да није ни ручао ни заспао, саставио једну пјесму под горе назначеним насловом, па је шјутри дан натајно проучио истоме сестрићу, као младу и изобразену чојку, друго никад никоме, зато што је потле о њој судио, кад је хладније главе био, и пошто се спазио да је калуђер а не мирски чојек.“ Потврда ових Врчевићевих речи јесу туђе исправке на Његошевом рукопису песме – непознати „коректор“ мењао је прво лице једнине у треће (уместо *сједим* стављено је *сједи*), желећи да одвоји и „сачува“ Његоша од описаних доживљаја; ми објављујемо како стоји у Његошевом рукопису.

Песма *Поздрав роду на Ново љето* штампана је у разним верзијама и под различитим насловима. Први пут објављена је у *Серпском народном листу* (Нови Сад, 1847), затим у *Даници* (Загреб, 1848) и *Шумадинки* (Београд, 1856). Рукопис (није Његошев, али исправке јесу) на основу кога је песма објављена у *Даници* пронађен је у загребачкој Свеучилишној библиотеци, па је Јевто Миловић у часопису *Стварање* 1951. објавио текст песме и факсимил тог рукописа. Између рукописне верзије и песме у *Даници*, с једне, и текста у *Серпском народном листу* и *Шумадинки*, с друге стране, постоје разлике. Одлучили смо се да дамо првенство рукописној верзији Свеучилишне библиотеке и да песму објавимо под насловом из *Данице*; верзију *Серпског народног листа/Шумадинке* не би требало искључити, па је доносимо у поглављу *Варијанте*, под насловом који је установио Решетар – *Поздрав роду из Беча 1847.*

Прво издање збирке *Кула Ђуришића и Чардак Алексића 1847. године*, после обе

песме, садржало је Његошеве напомене и потпис. Неки приређивачи су те напомене избацили – ми смо одлучили да их вратимо. Штампано у Бечу 1850. године, Вуковим правописом, у штампарији Јерменског манастира.

Орао и свиња, или наша браћа подмићена од Турака први пут је објављена у *Шумадинки* (Београд, 1852, бр. 51).

Песма *Људевиту Штуру*, прецизније стихови 1–16, објављена је први пут у недељнику *Глас Црногорца* (Цетиње, 1875, бр. 6). Након тога објавио ју је Лавров (*Петар II Петровић Његош*, Москва, 1887, стр. 397–398), у нешто измењеном облику и под насловом *Владика Петар Петровић Љ. Штуру 1847. године* (у *Гласу Црногорца* наслов је *Владика Петар II Љ. Штуру 1874*); на основу тог текста објавио ју је и Решетар. Иако је уредништво *Гласа Црногорца* тврдило да песма нигде није објављивана, Ристо Ковијанић утврдио је тек 1958. да је она штампана за Његошева живота у *Татранском орлу*, књижевном додатку *Словачких народних новина Људевита Штура* (бр. 51 од 5. јануара 1847, стр. 401–402). Свих 56 стихова песме, према *Татранском орлу*, доноси Нада Ђорђевић 1959. године (Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XXV, св. 1–2, стр. 44–53). У *Татранском орлу* песма је објављена под насловом *Пјесма од Петра Петровића, владике црногорског* (у оригиналу и словачком преводу), па се став да је посвећена Људевиту Штуру заснива на тврдњи уредништва *Гласа Црногорца*. Овде се објављује према издању из 1967. године (*Целокупна дела Петра Петровића Његоша*, књ. 1. Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић. - Београд : Просвета; Цетиње : Обод; Сарајево : Свјетлост).

Спровод праху С. Милутиновића објављена је у *Подунавки* (Београд, 1848, бр. 15, стр. 61–62).

Песма *Прољеће* (под насловом *Пролеће*) први пут објављена је у *Српско-далматинском магазину* (Задар, за лето 1849, стр. 118–119).

Пировање је први пут објављено у *Даници* (Нови Сад, 1863, IV година, стр. 163–164). После песме је напомена у загради: „Послао А. Стојковић из Трста.“

Рим 1. јан. 1851. неким приређивачима није личио на прави наслов већ на место и време настанка погрешно узетим за наслов при првом штампању, па су ту песму објављивали без наслова. Пошто је песма објављена за Његошева живота (*Српске новине*, бр. 23, стр. 90, Београд, 1851), одлучили смо да је објавимо под првобитним насловом.

Песми *Полазак Помпеја* враћена је напомена на крају и три Његошеве фусноте. Прво објављивање у *Војвођанки* (*Поход Помпеја*, Земун, 30. априла 1851, бр. 34) са само првих 65 стихова. Цела песма објављена је у *Даници* (Нови Сад, 1860, бр. 15, стр. 305–308), са следећом напоменом: „Ову особито красну песму покојнога црногорскога владике послао нам је његов пријатељ г. Андрија др Стојковић у Трсту ... Ову песму штампамо новим правописом, јер је така и жеља пок. владике била.“ Ми песму доносимо превасходно према *Даничиној* редакцији, док верзију из *Војвођанке* објављујемо у одељку Варијанте.

На косовској медаљи стихови су објављени у *Војвођанки* 1851. године, бр. 35, на основу дописа из Напуља априла исте године. У допису стоји још: „Тако овде [у Напуљу] трудом његовим дао је [владика] да се начини велика медаља за спомен боја косовског.“

Песма *Поздрав штиту Србобрана* објављена је први пут у *Даници* (Нови Сад, 1863,

год. II, стр. 209). После текста у загради стоји: „Саопштио Љ. П. Ненадовић“.

Мирку Токову Лакићу су стихови урезани у надгробни споменик Мирка Лакића, Његошевог перјаника. Први објавио Душан Вуксан (*Ка изучавању Његоша*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XI, стр. 151).

На завидника први пут је објавио Андра Гавриловић у *Колу* (Београд, 1901, књ. II, св. 8, стр. 434–435).

„*Црни брче, ђе ћеш окапати*“ представљају Његошеву верзију стихова из народне песме *Жеравица Видо* (налаз Војислава М. Јовановића, Књижевне новине, 24. јула 1952), па смо је зато ставили у *Варијанте* а не у *Одломке*.

Оригинал песме *Краљу Фридриху Августу II* није сачуван већ је до нас дошла у немачком преводу Госпођице Талфи (Тереза Албертина Лујза фон Јакоб). Превод је сачувао сам краљ у свом дневнику, а објављен је у минхенском часопису *Hochland* за 1915–1916. годину. Овде се објављује у преводу с немачког, па је зато сматрамо само варијантом и смештамо у одговарајући одељак. Ову песму Његош је написао приликом посете Фридриха Августа II, саксонског краља, Црној Гори (у мају 1838).

Пре него објаснимо како смо формирали поглавље *Пјесме које се приписују Његошу*, наведимо проблем који постоји с ауторством једанаест песама објављених у *Грлици*, црногорском календару за 1837. (осам) и 1839. (три песме). Наиме, само су три песме потписане – две иницијалима „П. П. Њ.“ и оне су ван спора (то су *Честитање Новог љета господину Гагићу* и *Полазак из Црне Горе г. полковника Озерецковскога*) а једна иницијалима „Д. Д.“. Седам непотписаних песама у *Грлици* 1837. године (*Вјерни син ноћи пјева похвалу мислима; Добродјетел; Просвјештеније; Младост; Задовољство; Ода сунцу, спјевата ноћу без мјесеца; Мојему друштву на Петровдан*) стилски и тематски личе на остала Његошева дела па за већину приређивача нису спорног ауторства; осма песма, *Син отачаства*, потписана је иницијалима „Д. Д.“. Руски научник П. А. Лавров у свом делу *Петар II Петровић Његош* (Москва, 1887) износи тезу да је Његошева и песма *Син отачаства*, да потпис важи не само за осму него и за првих седам и да иницијали „Д. Д.“ заправо означавају „Драга Драговића“, како – мисли Лавров – Његош сам себе зове у песми *Заробљен Црногорац од виле* (збирка *Пустињак цетински*). Песма *Заробљен Црногорац од виле* доиста је спевана у првом лицу, али већ у првом стиху видимо да главни јунак није владика већ чобан[ин]; поред тога, објашњење ко је „Драго Драговић“ (који се помиње и као цензор *Пустињака цетинског*) дао је Његош по сведочанству Љубомира П. Ненадовића: „Била је штампарија, али није било цензуре. [...] А Драго Драговић није име цензора, већ то значи: 'Пиши шта ти је гођ драго'!“ (*Писма из Италије*, Српска књижевна задруга, Београд, 1907, стр. 57). Пошто се не може са сигурношћу рећи да иницијали „Д. Д.“ означавају Његоша, нити се песма *Син отачаства* по садржају и изразу уклапа у Његошева дела, сврстали смо је међу оне које се њему приписују.

У *Грлици* за 1839. објављена је, после две потписане и неспорне, и песма *Сломен Раму Лазареву*. П. А. Лавров је први и ову песму приписао Његошу, без објашњења; Милан Решетар сматра да нема сумње да је ова песма, као и оне две испред ње, Његошева. Повода за сумњу има јер су у том одељку *Грлице* за 1839. (*Стихотворенија*) објављене поменуто две Његошове песме (*Честитање Новог љета господину Гагићу* и *Полазак из*

Црне Горе г. полковника Озерецковскога), с тим да је практично за обе иницијалима „П. П. Њ.“ потписана само друга, затим долази *Спомен Раму Лазареву*, па две Пушкинове песме на руском. Могуће је да Његош јесте аутор песме *Спомен Раму Лазареву* а да омашком, или због неког посебног разлога, његови иницијали нису дошли после треће већ након друге песме. Но, чињеница да се *Спомен* налази „изван“ Његошевог потписа натерала нас је да је уврстимо у оне спорног ауторства.

Бранку Радичевићу први је објавио Милош Мартиновић, у оквиру текста о пореклу породице Бранка Радичевића (*Још нешто као допуна о Бранку Радичевићу*, часопис *Срђ*, Дубровник 1908). Мартиновић не даје никакве податке где се рукопис те песме налазио и како је дошао до њега већ само наводи да је Његош „знао да је родбина Бранкова из Зете, па му је зато и испјевао ове стихове“. Сматрамо да та аргументација није довољна да би се песма прогласила Његошовом.

Вечерња молитва први пут је објављена 1838. у *Новом серпском летопису*, без потписа. У Његошеве песме први ју је сврстао Ђорђе Поповић Даничар, приређивач владикиних дела у издању панчевачке Књижаре браће Јовановић. До данас је остала на снази Решетарова оцена да би мисао и тон могли пристајати Његошу, али да језик није његов (песма је екавизирана). Значи, песма доиста није Његошева или је неки потоњи редактор унео измене – разлози који су нас определили да *Вечерњу молитву* уврстимо у песме спорног ауторства.

Мини Караџића први је објавио Пера Ђорђевић у оквиру текста *Из Минине споменице (Бранково коло, јул 1896)*. Песма је пронађена међу осталим стиховима и записима пријатеља Мине и породице Вука Караџића. Ђорђевић тврди да је песма „писана руком владике Раде“, а на другом месту наводи да је „без потписа и датума, али са завршетком манупроприје великога владике песника Његоша“. Имајућу у виду да песма није потписана, да је нејасно зашто је Његошев само „завршетак манупроприје“, као и чињеницу да је Решетар уопште не доноси и да је у Просветином издању из 1953. такође спорна – одлучили смо да је означимо као песму која се приписује Његошу, иако би се по неким изразима могло рећи да је његова.

„*Види му се, мријет му се неће*“ и „*Оро гњездо врх Тимора вије*“ објавио је Љубомир П. Ненадовић (*Писма из Италије*, Српска књижевна задруга, Београд, 1907, стр. 43 и 47). Решетар и приређивачи Просветиних издања ове стихове нису уврштавали у Његошеве *Пјесме*. Можда је разлог томе што се ови дистихови, с минималним разликама (нешто/њешто, гњездо/гнијездо, Тимора/тимора), налазе и у *Смрти Смаил-аге Ченгића: први чак два пута (Смрт Смаил-аге Ченгића: пјесан Ивана Мажуранића*, Задруга професорског друштва, Београд, 1935, стр. 13 и 15), а други на страни 25.

Књига *Пјесме* приређена је према следећим издањима:

- **Пустиняк Цетински**. Списао у Црној Гори на Цетиню 1833 године. Цетинџ. Печатано у Штампари Црногорској. 1834.
- **Ліек Ярости Турске**. Цетинџ. Печатано у Штампари Црногорској, 1834.

- Милораду Медаковићу. – [In:] **П. П. Његош, послѣдњи владајући владика црногорски**. Од В. М. Г. Медаковића. - У Новоме Саду : Књигопечатња А. Паевића, 1882 [стр. 113–114].
- Љубомиру Ненадовићу. „Види му се, мријет му се неће“. „Оро гњездо врх Тимора вије“. – [In:] **Љубомир П. Ненадовић : Писма из Италије**. – Српска књижевна задруга : Београд, 1907 [стр. 149; 43; 47].
- **Мање пјесме**: владике црногроскога Петра II-ога Петровића Његоша. – Издао Милан Решетар. – Београд : Српска књижевна задруга, 1912.
- Мање пјесме - [In:] **Мања дела. Свободијада, Мање пјесме, Проза**. Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 2]. У редакцији Милана Решетара. Државно издање. - Београд : Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1927.
- Пјесме. - [In:] **Пјесме, Луча микрокозма, Проза, Пријеводи**. Цјелокупна дјела П. П. Његоша [књ. 2]. Текст приредили за штампу Радован Лалић и Михаило Стевановић, белешке и објашњења написао Радован Лалић. - Београд : Просвета, 1953.
- Парис и Хелена или Ноћ скупља вијека. - [In:] **Његошева биљежница**. - Цетиње : Историски институт, 1956 [стр. 195–198].
- Пјесме. - [In:] **Петар Петровић Његош: Пјесме, Луча микрокозма, Горски вијенац**. - Српска књижевност у сто књига [књ. 21]. Избор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић. - Нови Сад : Матица српска; Београд : Српска књижевна задруга, 1964.
- **Пјесме**. - Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 1]. Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић. - Београд : Просвета; Цетиње : Обод; Сарајево : Свјетлост, 1967.
- Епископу Никифору.- [In:] **Љубомир Дурковић-Јакшић: Митрополија Црногорска никада није била аутокефална**. – Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве; Цетиње: Митрополија Црногорско-приморска, 1991 [стр. 36].
- **Пјесме**. - Сабрана дела Петра Петровића Његоша [књ. 1]. Приредио Гојко Божовић. - Подгорица : Октоих; Цетиње : Светигора, 2001.
- На топу са Спужа (варијанта). Под сликом Карађорђевог Ловћену. - [In:] **Вук Врчевић: Живот Петра II Петровића Његоша**. – Приредио и додатни текст написао Душко Бабић. Београд : Српска књижевна задруга, 2003 [стр. 60; 45; 129].

- На топу са Спужа. На топовима са Жабљака. Три дистиха. - [In:] **О Црногорцима:** писма са Цетиња 1878. године. Написао Љубомир П. Ненадовић. – Репринт издања Српске књижевне задруге, Београд, 1929. – Београд : Чигоја штампа, 2005 [стр. 83; 83; 165].

2.2 Луча микрокозма

Луча микрокозма прва је Његошева књига штампана у Београду, 1845. године. Коректор је био онај коме је књига и посвећена – Сима Милутиновић Сарајлија. Милорад Медаковић, у својој књизи о Његошу, тврди да „дјело *Луча микрокозма* бјеше владици најмилије“ (*П. П. Његош, посљедњи владајући владика црногорски*, Нови Сад, 1882, стр. VIII). С друге стране, Вук Врчевић мисли да се „може рећи да му је она добар дио живота поткратила“ (Вук Врчевић: *Живот Петра II Петровића Његоша*, Српска књижевна задруга, Београд, 2003, стр. 54). Врчевић даље наводи Његошове речи о књизи *Луча микрокозма* (према сведочењу Луке Перовића Цуце, Његошевог сестрића): „Оно није друго него сам хтио окушати неограниченост најживљег воображења у духу пјесничком. Ја сам [...] темељ ове књиге измислио; као да сам заспао, па ми дух одлетио мимо атмосфере и онамо се сусрио с непознатим духовима, те их питао о њиховом суштеству, и о царству духова, а они на моја питања одговорили“ (стр. 54–55).

Овде се објављује према следећим издањима:

- **Луча Микрокозма.** Одъ владыке црногорскога Петра Петровића Његоша. У Београду. Княжества Србскога Књигопечатњомъ, 1845.
- **Петар Петровић-Његош: Луча микрокозма.** - Приредио за штампу М. Решетар. Предговор написао Бранислав Петронијевић. – Београд : Српска књижевна задруга, 1923.
- Луча микрокозма. - [In:] **Петар Петровић Његош: Пјесме, Луча микрокозма, Горски вијенац.** - Српска књижевност у сто књига [књ. 21]. Избор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић. - Нови Сад : Матица српска; Београд : Српска књижевна задруга, 1964.
- Луча микрокозма. - [In:] **Горски вијенац, Луча микрокозма.** - Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 3]. Текст приредили за штампу Радосав Бошковић, Видо Латковић. Белешке и објашњења написао Видо Латковић. - Београд : Просвета; Цетиње : Обод, 1984.
- Луча микрокозма. - [In:] **Петар II Петровић Његош: Горски вијенац, Луча микрокозма, Шћепан Мали.** - Београд : Новости, 2006.

2.3 Огледало српско

Антологија *Огледало српско* објављена је у Београду почетком 1846. године (неки истраживачи годину издавања преузимају с краја *Предисловија* – 1845). Збирка садржи углавном народне песме о црногорским великим бојевима (од 1702. до Његошевог доба) и о Карађорђевим борбама у Србији: „По од дужега времена дао сам купити по Црној Гори наше народне пјесне и већ их добро число имам у рукопису, којима сам додао и од печатаних оне о Карађорђију“ (у писму *Василију Берару*).

Све песме у збирци прошле су Његошеву редакцију, а неке од њих је дотеривао и мењао (нпр. знатно је проширио песму *Шћепан Мали*, под бројем XXIV). Имајући то у виду, као и чињенице да је *Огледало српско* остварење давнашње Његошеве замисли и да у њој има и његових песама – приређивачи у новије време стављају и ову антологију у Његошева сабрана дела.

Огледало српско садржи 61 песму, од тога су раније биле штампане 23 (9 у збирци Вука Караџића *Народне српске пјесме*, књига трећа; 7 у *Историји Црне Горе* и 5 у *Пјеванији Симе Милутиновића*; 2 у алманаху *Грлица*); остале песме су објављене у значајно промењеном облику или су сасвим нове. Пажњу истраживача заокупљало је питање које би песме, осим *Сјени Александра Пушкина*, могле бити Његошеве: неспорна је само још једна – *Бој на Мартиниће* (број LIV). Вук Врчевић тврдио је да је Његошева и *Похара Жабљака* (број LVI), П. А. Лавров је исто сматрао за песму *Ћуприлић везир* (број VIII), а Никола Банашевић за песме *Погибија Бећир-бега Бушатлије* (број LVII) и *Удар на Салковину* (број LVIII); често су за Његошеве сматране и песме за које је Н. Банашевић утврдио да су дело Петра I Петровића (*Милорадовић, посланик Петра Великога*, број IV; *Ћуприлић везир*, број VIII; *Удар Тураках на село Трњине*, број IX; *Стан полако, рогоје, много ти је обоје*, број XIX и *Шћепан Мали*, број XXIV).

Прво издање књиге *Огледало српско* било је украшено Карађорђевим портретом (рад А. Јовановића из 1840). Прва верзија посвете Пушкину (према Љ. Дурковићу Јакшићу) гласила је: „Благодјетелни генију славјански, / на пјевање небом помазани, / који сједиш на светој кафедри / у средини великог народа, / теби ово дјело посвећујем.“

Овде се објављује према следећим издањима:

- **Огледало Србско.** Печатано у Княж. Србској књигопечатњи у Београду, 1846.
- **Огледало српско.** - Цјелокупна дјела П. П. Његоша [књ. 5]. Текст приредили Радосав Бошковић и Видо Латковић. - Београд : Просвета, 1951.
- **Огледало српско.** - Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 5]. Текст приредили Радосав Бошковић и Видо Латковић. - Београд : Просвета; Цетиње : Обод; Сарајево : Свјетлост, 1967.
- **Огледало српско.** - Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 5]. Текст приредили Радосав Бошковић и Видо Латковић. Објашњења написао Новак Килибарда. - Београд : Просвета; Цетиње : Обод, 1974.

2.4 Горски вијенац: историческо собитије при свршетку XVII вијека

Горски вијенац: историческо собитије при свршетку XVII вијека први пут објављен је у Бечу, 1847, у штампарији ч(асних) о(таца) мекхитариста – католичког реда чији је оснивач Мекхитар пореклом био из Јерменије. На насловној страници првог издања постоји штампарска грешка – недостајало је једно „р“ и писало је црногоскога; како то није била једина грешка, на задњој страни корица било је одштампано „П. П. Г. Г. Ч. Ч. (поштована господо читатељи) за погрешке извините!“. На самом почетку књиге налази се слика владике Данила коју је урадио Анастас Јовановић: утврђено је да је то заправо лик самог Његоша (Љубомир Дурковић-Јакшић: *Његошев лик*, Београд, 1963). Сачуван је рукопис *Горског вијенца* од 1. до 1528. стиха, писан Његошевом руком, као и рукопис *Посвете праху оца Србије*, писан руком Милорада Медаковића, Његошевог секретара. Поменути Медаковић тврди да је сам Његош урадио другу коректуру.

На корицама рукописа налази се шест варијанти за наслов – прва два су нечитљива (Решетар мисли да би други могао бити *Архибудни дан*), а остала четири гласе: *Извијање искре*, *Изви (и)скра*, *Извита искра*, *Вијенац горски*. Истраживачи су доста пажње поклањали тачкама у *Посвети* (на четири места по шест редова) – Стефан Митров Љубиша у предговору свог издања *Горског вијенца* (Матица далматинска, Задар, 1868) износи претпоставку да су тачке замена за стихове које је избрисала бечка цензура. О томе сведочи Вук Врчевић: „А ја могу свакога тачно увјерити да ми је исти владика, на моје питање, казао да није цензура ниједне речи му избрисала, као што многи мисли, а то се – он ми вели – по смислу стихова без икакве двојбе види, него му је поменути пјесник Симо Милутиновић казао ево како: 'Под видом – вели Симо – неколико врста у тачкама значи у поезији почивателни дух сваког класичког поете, тј. – владика ми продуљи – кад ко што високо оће да пише, дух му чешће пута полети у сабирању животворног смисла, а рука међутим (навикнута као каква машина) своју радњу сљедује правећи тачке доклен се опет дух на своје мјесто са постигнутом идеом не поврати'.“ (*Живот Петра II Петровића Његоша*, Српска књижевна задруга, 2003, стр. 50)

Овде се Горски вијенац објављује према следећим издањима:

- **Горскій віенаць:** историческо собитіє при свршетку XVII вієка. Сочиненіє П. П. Н., владыке црног[р]скога. Словима Ч. О. О. Мекхитариста. - Беч, 1847.
- Горски вијенац. - [In:] **Петар Петровић Његош: Пјесме, Луча микрокозма, Горски вијенац.** - Српска књижевност у сто књига [књ. 21]. Избор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић. - Нови Сад : Матица српска; Београд : Српска књижевна задруга, 1964.
- Горски вијенац. - [In:] **Горски вијенац, Луча микрокозма.** - Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 3]. Текст приредили за штампу Радосав Бошковић, Видо Латковић. Белешке и објашњења написао Видо Латковић. - Београд : Просвета; Цетиње : Обод, 1984.

- **Петар Петровић Његош: Горски вијенац.** - Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. - Београд : Српска књижевна задруга, 1990.
- **Петар II Петровић Његош: Горски вијенац.** - Посвећено 150-годишњици смрти владике Петра II Петровића Његоша (1851–2001). – Приредио Александар Младеновић. - Београд : Чигоја штампа, 2001.

2.5 Лажни цар Шћепан Мали

Лажни цар Шћепан Мали: историческо збитије осамнаестог вијека објављен је први пут у Трсту 1851. Прва је књига на чијим је корицама писало „Југославија“. Књига је штампана новим, Вуковим правописом – а како је до тога дошло остао је запис у књизи Љубомира П. Ненадовића, који цитира Његошеве речи: „Е није вриједно, продужи владика, повјерити коме штогођ. Ја сам предао рукопис Андрији Стојковићу у Трсту, да га, као што ме је једнако молио, печата, а он ето печатао га новом ортографијом. Нова је ортографија добра, али нијесам рад, да ја у томе предњачим. Има ко те путове крчити без црногорског владике. [...] До душе, нијесам му казао да печата ни старим ни новим правописом.“ (*Писма из Италије*, Српска књижевна задруга, Београд, 1907, стр. 56)

Овде се објављује према следећим издањима:

- **Лажни цар Шћепан Мали: историческо збитије осамнаестог вијека.** Издао 1851 године Андрија Стојковић. Печатња браће Жупана у Загребу. Југославија, 1851.
- **Лажни цар Шћепан Мали : историческо збитије осамнаестог вијека.** – Од Петра Петровића Његоша. - Предговор Јаше М. Продановића. - Београд : Српска књижевна задруга, 1902.
- Шћепан Мали. - Цјелокупна дјела П. П. Његоша [књ. 4]. Текст приредили за штампу Михаило Стевановић и Радован Лалић. Белешке и објашњења написао Михаило Стевановић. - Београд : Просвета, 1952.
- **Лажни цар Шћепан Мали.** - [In:] Петар Петровић Његош: Лажни цар Шћепан Мали, Писма. - Српска књижевност у сто књига [књ. 22]. Избор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић. - Нови Сад : Матица српска; Београд : Српска књижевна задруга, 1964.
- Шћепан Мали. - [In:] **Шћепан Мали, Проза, Преводи.** - Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 4]. Текст приредио, белешке и објашњења написао Михаило Стевановић. - Београд : Просвета; Цетиње : Обод; Сарајево : Свјетлост, 1967.

2.6 Свободијада и Глас каменштака

Свободијада и *Глас каменштака* објављују се у истој књизи јер је утврђено (Петар Колендић) да је *Глас каменштака* заправо необјављени предложак за *Свободијаду*. Поред тога, *Глас каменштака* сачуван је само у италијанској верзији, па се његов превод на српски не може сматрати правим Његошевим делом.

Свободијаду: епски спјев у десет пјесама (под насловом *Слободијада*) први је објавио Љубомир П. Ненадовић, као *посмртни остатак владике црногорског*, у Земуну, 1854. године. Његош је *Свободијаду* завршио још 1835. године и желео је да је посвети наследнику руског престола. Руско Министарство иностраних дела тражило је рукопис на преглед: *Свободијада* је послата у Петроград 21. марта 1836. и остала тамо – без икаквог одговора Његошу. Зато се појављује, поред објављене Ненадовићеве, и петроградска рукописна верзија *Свободијаде* (захваљујући руском научнику П. А. Лаврову). Каснији приређивачи (осим М. Решетара) држали су се углавном Ненадовићеве верзије – једни јер нису ни знали за постојање петроградског рукописа а други сматрајући да је верзија Љубомира П. Ненадовића исправнија. Наиме, Његош је Ненадовићу, пола године пред смрт, рекао: „Имам још један рукопис на Цетињу, – 'Слободијада'. И послаћу вам, да га, ако се кад скрасите код куће, печатате. То сам писао у својим млађим годинама, и није ми испало за руком, као што бих жељео. Сад сам болестан, и не могу га поправљати.“ (*Писма из Италије*, Српска књижевна задруга, Београд, 1907, стр. 56–57) Прихватајући аргумент да је верзија коју је објавио Љ. П. Ненадовић стајала код Његоша до краја живота, и ми смо се, у основи, држали првог издања – фуснотама смо назначили веће разлике између првог издања и онога што је објавио П. А. Лавров (слично ономе што је урадио М. Решетар, с тим да је он за основну верзију узео текст Лаврова а у фуснотама детаљно пописао разлике између тог и Ненадовићевог првог издања). Пошто Његош није дао наслов првом издању, а и сам своје дело зове *Свободијада* („По жељи мојој посветити *Свободијаду* имену високому наслѣдника рускога престола ...“, у писму Јеремији М. Гагићу 27. фебруара 1836) – није употребљен наслов *Слободијада*.

Глас каменштака био је написан до 1833. – Његош га је понео са собом када је лета те године кренуо за Русију, с намером да га штампа у бечком Јерменском манастиру. Посредник је био Вук Ст. Караџић: „Допушташе ли печатати ту *Глас каменштака*? Ако су допустили, дај га печатати и пошаљи ми 12 егземплара; ако ли пак нијесу, а ти ми пошаљи матицу (оригинал), пак ћу обист хоће ли га овамо дати печатати“, пише му Његош из Петрограда. Заправо се бечка цензура није могла одлучити да ли да дозволи штампање *Гласа каменштака*, па је тадашњи аустријски министар полиције упутио рукопис у Задар В. Ф. Лилијенбергу, аустријском гувернеру Далмације. Лилијенберг је рукопис проследио у Дубровник, где је *Глас каменштака* Петар Сентић превео на италијански језик. Тај превод остаје у Задру (проналази га Петар Колендић и објављује у *Споменику* Српске академије наука 1941. године), оригинал се враћа у Беч с препоруком да га не би требало штампати. Његош 1834. године пише Вуку Караџићу да му врати рукопис јер жели да га штампа на Цетињу: „Каменштак овђен је писан, пак нек се овђен и штампа.“ Ипак, Његош није штампао *Глас каменштака* већ га је

проширио у *Свободијаду*. *Глас каменштака* овде се објављује као превод на српски (преводиоца Франо Накић Војновић) Сентићеве италијанске верзије.

Свободијада и *Глас каменштака* објављују се према следећим издањима:

- **Слободіяда: епійскій спѣвъ у десетъ пѣсама.** Издао Л. П. Ненадовићъ. У Земуну, печатано Књигопечатњомъ I. К. Сопрона, 1854.
- Свободијада. [In:] **Мања дела. Свободијада, Мање пјесме, Проза.** Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 2]. У редакцији Милана Решетара. Државно издање. - Београд : Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1927.
- **Свободијада, Глас каменштака.** - Целокупна дјела П. П. Његоша [књ. 1]. За штампу приредили Никола Банашевић и Михаило Стевановић. - Београд : Просвета, 1951.
- **Свободијада, Глас каменштака.** - Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 2]. Текст приредили Никола Банашевић и Михаило Стевановић. - Београд : Просвета; Цетиње : Обод; Сарајево : Свјетлост, 1967.

2.7 Проза

Прозу у овом издању сачињавају две приповетке – *Житије Мрђена Несретниковића: њим самијем списано* и *Сан на Божић: алигорија, тј. примјена*.

Неки аутори (Вук Врчевић и Љ. Дурковић Јакшић) сматрали су да је *Житије Мрђена Несретниковића* објављено као самостално издање још 1835, а други да је први пут објављено у часопису *Грлица* за 1837, на страницама 79–97, у одељку *Моралне приповијетке* (тврдње Милана Решетара и Радована Лалића).

Сан на Божић објавио је Сима Милутиновић Сарајлија у другом издању своје *Пјеваније* (Лајпциг, 1837, стр. 96–97): уз сам текст није било ознаке да састав припада Његошу, али је на другом месту у књизи стајала напомена: „*Сан на Божић* такође је владике производ.“

Ове приповетке објављују се према следећим издањима:

- Житије Мрђена Несретниковића. Сан на Божић. - [In:] **Мања дела. Свободијада, Мање пјесме, Проза.** Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 2]. У редакцији Милана Решетара. Државно издање. - Београд : Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1927.
- Житије Мрђена Несретниковића. Сан на Божић. - [In:] **Пјесме, Луча микрокозма, Проза, Пријеводи.** Целокупна дјела П. П. Његоша [књ. 2]. Текст приредили за штампу Радован Лалић и Михаило Стевановић, белешке и објашњења написао Радован Лалић. - Београд : Просвета, 1953.

- Житије Мрђена Несретниковића. Сан на Божић. - [In:] **Шћепан Мали, Проза, Преводи.** - Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 4]. Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић. - Београд : Просвета; Цетиње : Обод; Сарајево : Свјетлост, 1967.

2.8 Преводи

Преводи су три Његошева превода поезије: *Прво пјевање Илијаде*, *Слово о Игоровом походу* и *Химна ноћи*.

Прво пјевање Илијаде наслов је који су дали каснији издавачи, код Његоша је стајало само *Пјесна 1а*. Сматра се да је Његош *Илијаду* преводио с руског, уосталом – у писму Вуку Караџићу каже: „Имадем и Хомера на руском језику Гњедићем преведена“. Превод је први објавио Андра Гавриловић у *Годишњици Николе Чупића* (књига XIX, 1899, стр. 172–194), на основу Његошевог рукописа (као и Решетар за своје издање) који се налазио у Народној библиотеци у Београду. Тај рукопис је данас изгубљен.

Слово о Игоровом походу наслов је који су дали Радован Лалић и Михаило Стевановић, приређивачи *Просветиног издања* из 1953, а оригинални наслов руског свега гласи *Слово о полку Игорева*; наслови четири одломка (око петине свега) превода су Његошеви. Ово епско дело описује догађај из 1185. и написано је убрзо након тога; рукопис је пронађен тек 1795, а први пут објављен 1800. с прозним преводом на савремени руски језик (*Слово о полку Игорева: ироическая песнь о походе на половцов удельного князя Новагорода-Северского Игоря Святославича, писанная старинным русским языком в исходе XII столетия с переложением на употребляемое ныне наречие*, В Сенатской типографии, Москва, 1800). После првог издања и прозних превода, објављено је и неколико препева *Слова о полку Игорева* на савремени руски језик – и то за Његошевог живота. Приређивачи *Просветиног издања* из 1953. сматрају да су Његошу нека од њих свакако била позната – они претпостављају да је Његош преводио из Максимовичевог издања из 1837; у његовој библиотеци пронађено је и прво издање с прозним преводом, у оквиру Целокупних дела А. Шишкова (*Пјесме, Луча микрокозма, Проза, Пријеводи*; Просвета, Београд, 1953, стр. 628). Његошев превод први је објавио Андра Гавриловић у *Годишњици Николе Чупића* (књига XXIV, 1905, стр. 139–145), на основу оригиналног рукописа који се налазио у архиви новинара Данила Медаковића; и тај Његошев рукопис данас је изгубљен.

Химна ноћи песма је француског романтичара Алфонса де Ламартина (Alphonse de Lamartine: *L'Hymne de la Nuit*). Песма припада збирци *Harmonies poétiques et religieuses* (1830), из које је Његош неке стихове преписао у своју Биљежницу. Превод је први објавио Љубомир П. Ненадовић у *Даници* (Нови Сад, 1861, стр. 145–146).

Његошеви преводи овде се објављују према следећим издањима:

- Химна ноћи. Прво пјевање Илијаде. Слово о полку Игорову. - [In:] **Мања дела. Свободијада, Мање пјесме, Проза.** Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 2]. У редакцији Милана Решетара. Државно издање. - Београд : Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1927.

- Пријеводи. - [In:] **Пјесме, Луча микрокозма, Проза, Пријеводи.** Цјелокупна дјела П. П. Његоша [књ. 2]. Текст приредили за штампу Радован Лалић и Михаило Стевановић, белешке и објашњења написао Радован Лалић. - Београд : Просвета, 1953.
- Преводи. - [In:] **Шћепан Мали, Проза, Преводи.** - Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 4]. Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић. - Београд : Просвета; Цетиње : Обод; Сарајево : Свјетлост, 1967.

2.9 Писма

Писма представљају избор из Његошеве сачуване преписке која броји преко 1700 писама. Од новембра 1831. Његош уводи *Исходјашче журнале* – књиге копија углавном званичних писама. Постојало је пет *Журнала*: први за 1831. и 1832, други од 1833. до 27. августа 1837, трећи од 27. августа 1837. до 1838. године; четврти од 1838. до 1847. и пети од 1848. до 1851. Сачувани су сви *Журнали*, осим оног 1848–1851: пета књига нестала је за време аустријске окупације. Да је сачуван и тај *Исходјашчи журнал* могло би се рећи да је до нас дошла целокупна Његошева званична преписка; то се не може рећи и за његову приватну преписку – Његош није правио копије свих својих писама а многа се налазе у приватним рукама.

Његошева писма објављивана су појединачно, нека од њих још за његова живота, све док нису сабрана у књиге – прво у *Цјелокупним дјелима* (у редакцији Данила Вушовића, 1936), а затим у *Писмима Петра Петровића Његоша* (у редакцији Душана Д. Вуксана, 1940). Највише их је прикупио др Мираш Кићовић, објавивши их у три тома (*Цјелокупна дјела П. П. Његоша*, Просвета, Београд, 1951, 1953, 1955).

Наш избор садржи 200 писама које представљају и Његоша-писца и Његоша-владара, као и кратке податке о адресатима, а објављује се према следећим издањима:

- **Писма Петра Петровића Његоша.** Књ. прва. - У редакцији Душана Д. Вуксана. - Београд : Државна штампарија Краљевине Југославије, 1940.
- **Писма I, II, III.** - Цјелокупна дјела П. П. Његоша [књ. 7, 8, 9]. За штампу приредио др Мираш Кићовић. - Београд : Просвета, 1951, 1953, 1955.
- Писма. - [In:] **Лажни цар Шћепан Мали, Писма.** - Српска књижевност у сто књига [књ. 22]. Избор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић. - Нови Сад : Матица српска; Београд : Српска књижевна задруга, 1964.
- **Изабрана писма.** - Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 6]. За штампу приредили Никола Банашевић, Видо Латковић, Јевто Миловић. - Београд : Просвета; Цетиње : Обод; Сарајево : Свјетлост, 1967.

2.10 Биљежница

Биљежницу је Историјском институту на Цетињу поклонила кћерка краља Николе I, Ксенија Петровић. Његошева *Биљежница* овде се први пут објављује комплетна у оквиру *Целокупних/Сабраних дела*. Поглавља смо одредили ми, искористивши чињеницу да је сам Његош написао број „2“ испред француских стихова; ознакама „1“ и „3“ обележили смо још два поглавља (због једноставнијег сналажења у електронској верзији) – прво се састоји углавном од Његошевих размишљања у кратким формама, а треће представља комбинацију скица писама на руском, песама и онога што би се могло назвати „припремом за писање“.

Овде се објављује према следећим изворима:

- Аутограф биљежнице. - [In:] **Његошева биљежница**. – Цетиње : Историјски институт, 1956.
- Препис биљежнице. - [In:] **Његошева биљежница**. – Цетиње : Историјски институт, 1956.
- Из биљежнице. - [In:] **Шћепан Мали, Проза, Преводи**. - Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 4]. Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић. - Београд : Просвета; Цетиње : Обод; Сарајево : Свјетлост, 1967.
- Из биљежнице. - [In:] **Проза, Изабрана писма, Из биљежнице, Преводи, Из тестамент**. – Сабрана дела Петра Петровића Његоша [књ. 7]. Приредио Гојко Божовић. - Подгорица : Октоих; Цетиње : Светигора, 2001.

2.11 Тестамент

Тестамент се први пут објављује у оквиру *Целокупних/Сабраних дела* као посебна књига – сматрамо да то заслужује и због књижевне и због историјске вредности. О Његошевом тестаменту Вук Врчевић пише: „Оне исте године кад ће се преставити – сиђе у Боки Которској и нађе себи пребивање на Прчањ. [...] На Прчању живећи учини свој тестаменат, без да је икоме живу казао, но под печатом послао у Дубровник руском консулу Јеремији Гагићу. [...] Казао је само брату Перу, Новици Церовићу, и стрицу Станку ђе се његов тестаменат налази, наредивши им да се ови тастамент одма по његовој смрти прихвати и проучи, 'ако би ме – он вели – ненадна смрт нашла'.“ (*Живот Петра II Петровића Његоша*, Српска књижевна задруга, 2003, стр. 133) Његошев тестамент чува се у Цетињском архиву, а први пут објављен је у листу *Шумадинка* за 1852. годину.

Објављује се према следећим изворима:

- Факсимил оригинала. - [In:] **Петар Петровић Његош: Писма III**. - Цјелокупна дјела П. П. Његоша [књ. 9]. За штампу приредио др Мираш Кићовић. - Београд : Просвета, 1955. [код стр. 512]

- Транскрибован текст. - [In:] **Ристо Драгићевић: Чланци о Његошу.** Цетиње : Народна књига, 1949. [стр. 181–182]
- Транскрибован текст. - [In:] **Петар Петровић Његош: Писма III.** - Цјелокупна дјела П. П. Његоша [књ. 9]. За штампу приредио др Мираш Кићовић. - Београд : Просвета, 1955. [стр. 605–606]
- Из тестаментa. - [In:] **Проза, Изабрана писма, Из биљежнице, Преводи, Из тестаментa.** Сабрана дела Петра Петровића Његоша [књ. 7]. Приредио Гојко Божовић. - Подгорица : Октоих; Цетиње : Светигора, 2001.
- Његошев тестамент. - [In:] **Вук Врчевић: Живот Петра II Петровића Његоша.** – Приредио и додатни текст написао Душко Бабић. - Београд : Српска књижевна задруга, 2003. [стр. 143–145]

2.12 Речник мање познатих речи и израза

Речник мање познатих речи и израза доноси речи и изразе које би данашњем читаоцу могле бити непознате, као и оне које код Његоша имају значење које данас није стандардно („ђавољи“ – ниједан, „е“ – јер је, „књига“ – писмо, „пучина“ – светина, итсл.). Скраћеницом „в.“ (видети) упућује се на одредницу која има исто значење. У формирању овог *Речника* превасходно смо се ослањали на:

- **Речник уз Целокупна дела Петра Петровића Његоша.** - Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 7]. Саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић, уз сарадњу Радована Лалића. - Београд : Просвета; Цетиње : Обод; Сарајево : Свјетлост, 1967.
- Речник. - [In:] **Српска књижевност у сто књига** [књ. 21. и 22; Петар Петровић Његош, II]. Избор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић. – Нови Сад : Матица српска; Београд : Српска књижевна задруга, 1964.
- Рјечник страних и мање познатих ријечи. - [In:] **Писма I, II, III.** - Цјелокупна дјела П. П. Његоша [књ. 7, 8, 9]. За штампу приредио др Мираш Кићовић. - Београд : Просвета, 1951, 1953, 1955.
- Рјечник. - [In:] **Његошева биљежница.** – Цетиње : Историјски институт, 1956.
- Речник уз ово издање „Горског вијенца“. - [In:] **Петар II Петровић Његош: Горски вијенац.** - Приредио Александар Младеновић. - Београд : Чигоја штампа, 2001.
- Рјечник. - [In:] **Горски вијенац владике црногорскога Петра Петровића Његоша.** – С уводом и коментаром Милана Решетара. – Београд : Државна штампарија, 1940.

- **Црквенословенски речник.** – [Костолац] : Манастир Рукумија, 2001.
- Речник мање обичних речи. - [In:] **Петар Петровић-Његош: Луча микроkozма.** - Приредио за штампу М. Решетар. – Београд : Српска књижевна задруга, 1923.
- Речник. - [In:] **Иван Мажуранић: Смрт Смаил-аге Ченића.** – Београд : Гутенбергова галаксија, 2000.

2.13 Пратећи текстови

Биографија је написана на основу мноштва штампаних и интернет извора, али доминантан њен део чине речи самог Његоша – које, у књижевном делу или писму, говоре о неком догађају или периоду његовог живота. Од штампаних извора најчешће су коришћени следећи извори:

- Божидар Ковачевић: **Његош: живот и рад.** – Београд : Народна књига, 1953.
- Ристо Ј. Драгићевић: Петар II Петровић Његош. – [In:] **Петар II Петровић Његош: Горски вијенац.** – Приредио, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић; коментар и рјечник Милана Решетара. - Титоград : Графички завод, 1964.
- Биографија. - [In:] **Петар Петровић Његош: Лажни цар Шћепан Мали, Писма.** - Српска књижевност у сто књига [књ. 22]. Избор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић. - Нови Сад : Матица српска; Београд : Српска књижевна задруга, 1964.
- Јевто Миловић: **Његош у слици и ријечи.** – Титоград : Графички завод, 1974.
- Јован Деретић: Петар II Петровић Његош (1813-1851). – [In:] **Петар II Петровић Његош: Горски вијенац.** – Приредио Никола Дамјановић. Белешке и објашњења Видо Латковић. - Београд : Удружење за неговање Његошевог дела, 2000.
- Вук Врчевић: **Живот Петра II Петровића Његоша.** – Приредио и додатни текст написао Душко Бабић. Београд : Српска књижевна задруга, 2003.
- **О Црногорцима : писма са Цетиња 1878. године.** Написао Љубомир П. Ненадовић. – Репринт издања Српске књижевне задруге, Београд, 1929. – Београд : Чигоја штампа, 2005.

*

Подаци за *Библиографију* преузети су углавном из Узајамне библиографско-каталожке базе података COBIB.SR Народне библиотеке Србије (<http://vbs.nbs.bg.ac.yu/cobiss/>). Коришћени су и следећи извори:

- Љубомир Дурковић-Јакшић: **Библиографија о Његошу.** - Београд : Просвета, 1951.

- Библиографија. - [In:] **Петар Петровић Његош: Лажни цар Шћепан Мали, Писма.** - Српска књижевност у сто књига [књ. 22]. Избор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић. - Нови Сад : Матица српска; Београд : Српска књижевна задруга, 1964.

2.14 Изгубљена дела

Нема сумње у то да нису сачувана сва Његошева дела. Вук Врчевић пише у дубровачком часопису *Словинац* 1878. године: „По смрти владичиној, [...] заостало је свакојаке књижевне грађе, пјесама и прозе, у рукопису. Међу овима било је право сатиричних, хумористичких, па и љубавних.“ Иако Вук Врчевић није најбоље памтио детаље не може се рећи да његове тврдње о Његошу суштински нису тачне: у поменутом чланку Врчевић помиње *Једну мјесечну ноћ* и она је касније пронађена – реч је о песми *Ноћ скупља вијека*. Нађене су још неке песме – нпр. Душан Д. Вуксан је 1926. године пронашао „*Ко је оно на високом брду*“ и „*Штирмер лети на колима*“. Ипак, очито је да Врчевић говори о знатно већој Његошевој књижевној оставштини: претпоставка је да су неке ствари уништене немарношћу, а могуће је да су наследници проценили да неке нису биле подобне да би им аутор био духовни и световни владар Црне Горе.

Изгубљене су и прве песме које је Његош написао још као дечак: Вук Врчевић тврди да је Његошево прво „оригинално сочињење била једна пресмијешна и више сатирична но историјска пјесма, скројена по народним десетосложним пјесмама (коју је он више пута, крадимиче од владике [Петра I – прим. прир.], ђацима уз гусле пјевао), о некаквим ћеклићким сватовима ...“ (*Живот Петра II Петровића Његоша*, Српска књижевна задруга, Београд, 2003, стр. 12) Од те песме није сачуван ниједан стих, али јесте од ране гусларске песме о рату између Руса и Турака – Вук Врчевић у поменутој књизи наводи три одломка (видети: *Из пјесме о царици Катарини II и турском султану*).

Вероватно је изгубљена и песма за коју Вук Врчевић тврди да ју је Његош објавио у оквиру *Буквара* („за учећу се младеж“) штампаног на Цетињу 1834. Ниједан примерак тог буквара није сачуван али јесте *Српски буквар* објављен 1836. на Цетињу. У *Српском буквару* постоје две песме за децу, али је још Решетар развејао веровања да су оне могле изаћи из Његошевог пера.

О изгубљеним Његошевим делима пише и Љубомир П. Ненадовић: „Каже ми, да је и о Везуву нешто зимус писао, али не може да нађе; забацило се негде. Ја мислим да му је овако, особито од како је болестан, много рукописа пропало.“ (*Писма из Италије*, Српска књижевна задруга, Београд, 1907, стр. 72) Вук Врчевић, цитирајући стихове песме *Ловћену*, пише: „Он је у једној његовој књизи – но се сад не спомињем којој – о Ловћену спјевао“ (*Живот Петра II Петровића Његоша*, Српска књижевна задруга, Београд, 2003, стр. 128). Те песме нема ни у једној Његошевој књизи која је нама позната.

До нас није стигла ни Његошева историја Црне Горе, писана на француском. О томе је податак оставио Љубомир П. Ненадовић: „Каже ми, да се зимус занимао описивањем Црне Горе и њене историје, на француском језику. У томе помагао му неки овдашњи адвокат, Ђузепе Каца. Он сваки дан долази, те с владиком по један сат ради. Владика

му обично диктира, а он, француски, пише. То је дело већ готово. Сад га само прегледају. Владика ће да га пошље неком француском писатељу, по имену Беланжеу, с којим се негде познао и о Црној Гори причао му.“ (*Писма из Италије*, Српска књижевна задруга, Београд, 1907, стр. 16–17)

За једно Његошево дело могло би се рећи да није изгубљено у класичном значењу те речи – ево сведочанства Љубомира П. Ненадовића на ту тему: „За тим [Његош – прим. прир.] продужи: 'Жао ми је, кад тако радо читате моје стихове, што немам овђе песму Ченгића. Знам да би вам се врло допала. Дође ми један, и кад сам му прочитао, зациганчи: дај ми, дај ми; и ја му дадох, а пријепис није ми остао ...' Је ли као Горски вијенац и Мали Шћепан? 'Није у драмској форми, и није тако велико, али знам да би ти се допало'.“ (*Писма из Италије*, Српска књижевна задруга, Београд, 1907, стр. 56). Критичар Светислав Вуловић је „песму Ченгића“ препознао у спеву *Смрт Смаил-аге Ченгића* хрватског аутора Ивана Мажуранића (у текстовима: *Његош и Мажуранић*, Отаџбина, 5, 1880; *И опет Његош и Мажуранић*, Преодница, 1884, 3–6). Полемика, покренута за живота Ивана Мажуранића (без његовог оглашавања) а ни до данас окончана, доспела је и до суда. Наиме, после Мажуранићеве смрти пронађен је рукопис спева и судско вештачење утврдило је да је писан руком Ивана Мажуранића. Но, та пресуда није дала одговор на питање где је рукопис Његошеве „песме Ченгића“; није јасно ни како Његош Љубомиру Ненадовићу (*Писма из Италије*, Српска књижевна задруга, Београд, 1907, стр. 43 и 47) говори стихове који се налазе и у *Смаил-аги Ченгићу* („*Види му се, мријет му се неће*“ и „*Оро гњездо врх Тимора вије*“).

3

Електронске верзије књига

Све Његошеве књиге скениране су и обрађене поступком OCR. За све књиге прва радна верзија формирана је у Microsoft Word облику и над њима је примењено аутоматско исправљање словних грешака. Након те фазе рађена је прва коректура, затим аутоматска конверзија у основни XML облик. Књиге у основном XML облику онда су ручно обрађене и означене у складу са наменским финалним XML форматом. Друга коректура рађена је на тој верзији књига. (За детаље о издањима која су коришћена погледати главу 2, Приређивање књига.) Погодним `xslt` конвертором, XML облик аутоматски је преведен у `LaTeX` облик, а онда даље у PDF облик (уз незнатне интервенције у `LaTeX` облику).

3.1 Наменски XML формат

Као најпогоднији облик за дигитално чување књига, као и накнадне обраде, одабран је XML облик, облик који се користи и у другим сличним пројектима. За потребе овог пројекта, дефинисан је наменски формат у оквиру опште XML спецификације. Била су неопходна тројака XML означавања: за саму садржину и структуру књига, за форматирање садржаја, као и за експлицитно означавање појединих типова речи.

У XML облику књига, означене су све целине књига (тагови `book/part/part-collection/chapter/section`) и њихови наслови и поднаслови (тагови `title` и `subtitle`). Експлицитно је означен сваки пасус (таг `p`). Означене су фусноте (`footnote`), табеле (`table`) и уметнуте слике (`img`). Експлицитно су означени таговима делови текста под једноструким и двоструким наводницима (`q` и `sq`), групе стихова (`verses`), појединачни стихови (`verse`, са атрибутом `no` за редни број у оквиру целине), посвете (`dedication`), већи цитирани текстови (`quotation`), као и дидаскалије (тагови `speaks`, `did`, `who`, `what`). Сви специјални симболи дефинисани су у пратећем DTD документу и у књигама су описани одговарајућим референцама (нпр. `numero`). Додатно, за сва слова са акцентима и дијакритичким знацима у DTD-ју су дефинисане ознаке и (само) оне се користе у књигама, а исто је учињено и за латинична слова која се представљају двема графемама. Тако, на пример, слова `ш` и `њ` се у XML облику књига записују референцама `&sh;` и `&nj;`. То, између осталог, омогућава да се књиге релативно

једноставно и исправно конвертују и у латинични и у ћирилични облик. Исправност књига у оба алфабета обезбеђује таг `f`, којим су означени делови текста који се неизоставно пишу латиничним/ћириличним писмом.

За означавање типова слова користе се тагови `p` (за нормална, усправна слова; подразумевани облик), `i` (за италик/курзив), `b` (за подебљана слова), `u` (за подвучена слова). За промену величине слова (у односу на подразумевану величину) користе се тагови `smallest`, `smaller`, `larger` и `largest`. У сврху назнака за исправно форматирање постоји још неколико дефинисаних XML тагова и референци, али их овде нећемо наводити и описивати.

Експлицитно су означене све ономастичке одреднице (таг `o`), што омогућава аутоматско генерисање Регистра властитих имена.

Добијени XML облик књига може се сматрати финалним за чување садржаја ових књига. Он омогућава и разноврсне рачунарско-лингвистичке обраде Његошевих дела. На овом месту, само као илустрацију, наводимо податак да се у једанаест књига које чине ово издање Његошевих Сабраних дела појављује укупно 42090 речи.

Доследно означавање књига коришћењем дефинисаног XML формата омогућава аутоматску конверзију у \LaTeX и онда и у PDF облик. Наменским конверторима XML облик књига може бити преведен у друге жељене формате, при чему се PDF облик може сматрати примарним обликом за читање.

3.2 Регистар властитих имена

На крају сваке књиге дат је регистар властитих имена (онима). У *Сабраним делима* појављује се укупно 5589 ономастичких одредница. *Регистар властитих имена* (онима) обухвата топониме, хидрониме, антропониме, називе верских празника, фитониме, зоониме, имена богова. Њихова класификација у регистру није извршена већ су поређани по азбучном реду. Најчешћа властита имена код Његоша су Турчин/Турци, Бог, Црногорац/Црногорци, Србин/Срби.

Одреднице у регистрима властитих имена одговарају најдужој синтагми која представља оним (име и презиме, назив књиге итд.). На пример, ако неки документ садржи оним *Смаил-ага Ченгић*, онда се у регистру налази само одредница *Смаил-ага Ченгић* (не и одреднице *Смаил-ага* и *Ченгић*). С друге стране, ако документ садржи само име, онда регистар онима садржи само име - нема придруживања презимена (које се евентуално може одредити на основу контекста). Свака одредница остала је у облику у којем се налази у тексту; свођење онима на номинатив, посебно имајући у виду богатство Његошевог песничког језика, прелазило је оквира овог издања.

На крају, илуструјмо, кроз два примера, изазове које је постављало креирање регистра властитих имена: „Д... Д...” (песма *Син отачаства*) јесте оним јер су то иницијали који највероватније значе „Драго Драговић“, а за „Н... Н... Н...” (*Житије Мрђена Несретниковића*) Вук Врчевић тврди да му је аутор то објаснио речима „Новци, новци, новци, без којих је свак мртав“ (*Живот Петра II Петровића Његоша*, Српска књижевна задруга, Београд, 2003, стр. 49–50) – па то није оним.

Део II
Биографија

„Хвала Ти, Господи, јер си ме на бријегу једнога Твојега свијета удостојио извести и зраках једнога Твојега дивнога сунца благоволио напојити. Хвала Ти, Господи, јер си ме на земљи над милионима и душом и тијелом украсио – колико ме од мога ђетинства Твоје непостижимо величество топило у гимне Божествене радости, удивленија и велељепоте Твоје, толико сам биједну судбину људску са ужасом разматрао и оплакивао.“ (Из *Тестаментa*)

1813.

Рођен је 1. новембра (по јулијанском календару) у селу Његушима, главном селу Катунске нахије, под Ловћеном и надомак Јадранског мора, као Раде (Радивоје), син Тома Маркова Петровића и Иване (рођене Пророковић) из истог села. Имао је два брата (Пера и Јована) и две сестре. Његова породица владала је у Црној Гори више од двеста година и дала јој пет владика (Данило (1700-1735), Саво (1735-1750 и 1766-1782), Василије (1750-1766), Петар I (1782-1830), Петар II (1830-1851)) и два световна владара (Данило (1851-1860) и Никола (1860-1918)).

У то време, Црна Гора је била савез племена и није имала атрибуте државе, њене границе нису биле одређене а централна власт скоро да није постојала. У међународним односима Црна Гора сматрана је турском територијом. Уз владикау као духовног владара, постојао је и гувернадур (губернатор), кога су дуго одређивали Млеци из редова Црногораца као свог представника и световног владара. Нека црногорска племена признавала су владикину, али и млетачку, аустријску или турску власт. Црногорски владика често је потајно обављао и неке световне владарске дужности у суседним племенима, док је у Боки Которској и око Скадра био само епископ. Црну Гору дуго су чиниле само четири нахије (Катунска, Љешанска, Ријечка, Црмничка) а у време Петра I, Његошевог претходника, прикључена су јој племена Пјешивци, Бјелопавлићи и Пипери (која су се одметнула од Турака), а касније још два Брда - Ровци и Морача. У то време, становници четири нахије често су називани Црногорцима, а становници брда касније прикључених Црној Гори - Брђанима. Духовна и културна средишта земље били су цетињски манастир, као и манастири Острог и Морача. Цетињски манастир саградио је крајем петнаестог века Иван Црнојевић; после трећег турског разарања, обновио га је 1786. Петар I Петровић.

1825.

Почетком године, владика Петар I доводи Рада у цетињски манастир. У то време, други синовац Петра I, његов планирани наследник, Ђорђије (Георгије) Сава Маркова одлази на школовање у Русију. Први Радови васпитачи на Цетињу били су калуђер Мисаил Цветковић и владикин секретар Јаков Цек. Те године Раде саставља своје прве песме којима је забављао главаре и монахе. Једна од

њих била је шаљива песма о некаквим ћеклићким сватовима и њиховим згодама и незгодама. Од половине године Раде борави у Топлој, близу Херцег-Новог, код јеромонаха Јосипа Троповића као новог учитеља. Са још неколико ђака учи предмете часловац, псалтир, црквено певање, рачуницу и италијански језик. Често присуствује црквеним обредима у оближњем манастиру Савине. У Топлој остаје до краја 1826. године и тада се враћа на Цетиње.

1827.

Митрополит Петар I изражава, 20. јануара, жељу да му наследник буде Раде Томов, а не Ђорђе Савов (кога је уместо калуђерског живота све више привлачила војна школа и који је касније у Русији постао коњички официр). Због недостатка финансија не може да Рада пошаље у Русију, те га задржава поред себе и покушава да са њим подели своје знање италијанског, руског, немачког и делимично енглеског и француског, као и књиге из своје богате библиотеке.

Крајем септембра, владика Петар I задржава у својој служби, као државног секретара и јединог министра, песника Симу Милутиновића Сарајлију и поверава му, као један од задатака, васпитавање Рада Томова. Сима Милутиновић, често несређеног духа и језика, упућује Рада у класику, уметност, историју, филозофију и књижевност и тако утиче на његову будућу поетику.

1829.

Раде предаје свом учитељу, Сими Милутиновићу, неколико народних песама које је прикупио. Исте године саставио је песму у „народном духу“ о рату између руске царице Катарине II и турског цара. „Е тако ме не заклали вуци/у џамију, ће клањају Турци,/ако дигнух моје јањичаре,/сву ћу твоју земљу поробити,/поробити, ватром попржити,/а тебе ћу живу уфатити,/да ме двориш као робињица.“ (из песме о рату између царице Катарине и турског султана).

1830.

Митрополит Петар I преминуо је 18. октобра. У складу са његовом тестаментарном жељом, изреченом тог дана, за „намјесника митрополита црногорског“ проглашен је Раде Томов и огрнут мантијом преминулог стрица. „А ја на моје мјесто насљедником управитељем и чуватељем од свега мојега и Церковнога чиним и остављам синовца мојега Рада Томова Петровића, у којег се надам да ће бити чојек од посла и од разума, коликоје преблагји Отац Небесних благоволио подарити, и којег Богу и Цару нашему и свему Народу Црногорскоме и Бергскоме за вијека препоручавам свијем сердцем и свом душом.“ (из тестаamenta Петра I) Уз велике почести, Петар I сахрањен је 20. октобра. Два дана касније, Рада је закалуђерио архимандрит

манастира Врађине. Кроз неколико месеци произведен је у чин архимандрита. Тиме Раде постаје нови верски и незванични световни црногорски владар. „Чини ми се сит сам се већ наплака. Зато једино што виђу да ми од плача није никакве користи осим сама штета и погибелъ очна, али јошт ми не да моје прежалосно срце уставит се мојијема сузама за мојијем оцем и благодјејом. Прво, што сам се лишио милости благодјетелъске, друго, што је народ изгубио својега пастира и обранитеља, који бјеше непоколебими столп вјере и слободе христијанске и превјерни син и обранитељ отечества и неотлучими привјазаник к росијскому престолу и до својијех посљедњијех ријечих које ми је говорио на умрли час. Упитама га: 'Господару, виђу да ћете умријет, него што ћу ја сад?' А он се усправи и сједне на постељу, па ми почне говорит: 'Ја ти сад не могу помоћ ништа, но ти ове најпосљедње ријечи од мене: моли се Богу и држ се Русије.'" (писмо Јеремији Гагићу, 30. октобра 1830)

~

Младом Његошу првих месеци у владању помажу отац Томо, ујак - капетан Лазар Пророковић, као и неколико отреситијих главара. Крајем године и почетком следеће, Његош се налази на удару противника, предвођених Вуколајем Радонићем гувернадуром од 1804. године, који је и раније покушавао да ограничи световну власт породице Петровић. „Јошт ме је једна велика главобоља постигла. Наш господин губернатор Вуколај Радонић пошао је у околину которску, на Пуч, нотњо без знања ничијега него својевољно, тер се ту саставао с некаквијем генералом цесарскијем и с другијема људима цесарскијема, имајући намјереније предати им Черну Гору и на исту метнути покровитељство њино, мислећи он без никаква расутка, кад је владика умро да већ није остало синовах отечества у Черну Гору и привјазаниках к славимој Росији.“ (писмо Јеремији Гагићу, 22. новембра 1830)

На народној скупштини одржаној 17. новембра, укида се гувернадурство, а Вуколај Радонић лишава службе и гувернадурског чина. Његошевој опозицији придружује се и Сима Милутиновић, његов некадашњи учитељ. „А наш Милутиновић узео је нечесову слободу отка се преставио митрополит, која би му сломила врат да се не гледа на његово иностранство, пак и на Ваше писмо с којијем сте га пропратили к мојему поч. донду. Него ја истинито знам да Ви јесте мислили да је он чојак, јербо ја знам истинитога мојега у Вас пријатеља, како што сте били и мојему претку. А он био је поша пред свјатаго Николаја на Стањевиће и ја сам шиља за њега момке у два пута. Он није ктио доћ кад сам ја за њега шиља, него кад је њему драго било, па по свему тому ја сам га примио ка да није ништа преступио, зашто Ви знате ја нијесам имао чесова ученија, нити сам нимало свијета видио, па мисљах да ће ми што помоћи у ову нашу жестоку муку, а он не стаде него два дана и пође без питања некуђ пут Боке Которске. Сада ја не знам што ће бити. Ви знате како је он преступио законе царске када је утекао из Котора, и они га уфатише, хоће га кастигат по закону. Ема нека ломи врат кућ му драго.“ (писмо Јеремији Гагићу, 6. јануара 1831)

1831.

У манастиру Врањина на острву Кому, 31. јануара, рашко-призренски архиепископ производи га у архимандрита и том приликом су му име „преиначили на Петар“. До тада се, у својим раним писмима, потписивао са „Радивој“. Савременици су га звали „Раде Владика“ или „Владика Раде“. Са „Његош“ се у писмима потписује од 1835. Тај додаток имену („Његош“) узео је од стрица, Петра I, који га је понекад додавао свом имену а према имену свог племена и завичаја (Његуши).

~

Након смрти стрица, Раде се, за помоћ у управљању Црном Гором, обратио двојци Црногораца који су живели у Петрограду - Матеји Вучићевићу (црногорском поверенику у Русији) и његовом ујаку Ивану Вукотићу (подофициру у руској војсци). „Бержајте ако Бога знате, ако Христа љубите, док се није откућ са стране иновјерне и туђеродне раздор и вражда посијала и распалила, пак би се нејмало се већ на што доходити.“ (писмо Матеју Вучићевићу, 22. октобра 1830) Њих двојица су у Црну Гору стигла у септембру и на збору који је Његош сазвао, доносе се 21. септембра одлуке о успостављању органа власти, „управленија народњег“. На челу управе је владика и он влада у договору са Сенатом који чини 16 сенатора (из редова племенских главара). Сенат има улогу владе и врховног суда. Извршну власт чинила је гвардија са 164 „испољнитеља“, чији су припадници ималу улогу данашње полиције и путујућих судија који су решавали мање спорове. Овим одлукама укинута је дугогодишња традиција да Црном Гором управља владика са гувернадуром. „[...] имам чест Вама објавити како се Црногорци налазе у согласију међу собом исти како су били овога прошлога времена од како је блаженочившег митрополита завјешчаније проглашено, али сада је сувише стављено управленије народње, које управленије саставља 180 људих, из којијех су 16 совјетници (senatori), а 164 исполнитељи (polizia), које слуша народ добро и како је дужност народња своје старије слушати и собом одабранима повиноват се. Мене се радује срдце и душа када ја виђу моје отечество тако сложено и када виђу толико њихово почитаније к нашем царју и благодјетелу и к њиховијема старјешинама и главарима, али каква ће ми јошт и ово радост бити када виђу моје отечество ће напредује у наукама и процвјетава просвјешченијем и када га виђу да почне излезати своје просвјешчене и вјерне синове, који ће га умјети бранити не само оружјем него и пером умним.“ (писмо Јеремији Гагићу, 6. децембра 1831). За првог председника Сената изабран је Иван Вукотић, а за потпредседника Матеја Вучићевић. Седиште Сената било је на Цетињу, а гвардије у Ријеци Црнојевића. Суђењима Сената присуствовао је и Његош, осим када је доношена смртна казна. Касније је државна администрација проширена капетанима и перјаницима (неком врстом владикине гарде), а на границама земље и пандурима.

~

У октобру и у фебруару наредне године, у два наврата, покушава да освоји

Подгорицу и Зету - али без успеха. „Кад свак ратује, ми мирујемо, а кад свак мирова, ми ратовасмо.“ (писмо Данилу Медаковићу, 6. јануара 1849) За освету, војска скадарског везира од неколико хиљада људи ударила је у априлу 1832. на погранично село Мартиниће, којима је притекло у помоћ око 300 Бјелопавлића и Пипера, те сузбило и потукло турску војску. „Скочи ово мало число Мартинићах посред Тураках и покољи се с њима и обрати силу турску у бјекство. Турци како побјегни, у то дотрчи једне 100 Пиперах и 200 Бјелопавлићах, за Турцима јуриш, Турци устрашени једнако бјеж, а наши за њима до Спужа, 150 Тураках уби намртно, којијема су узели наши оружје, а сувише што су их Турци унијели мртвијех. Такођер било је и рањенијех више од 300. Сам Намик Али-паша једва с бјекством спасе живот.“ (писмо Јеремији Гагићу, 27. априла 1832)

~

На удару нису само црногорска гранична села, већ околни Турци траже да им се покори цела Црна Гора. „Јошт кад је царство српско на Пољу Косову пало и невољно под иго турско дошло, од онога доба до данас Црна Гора непресјечно је како своју независност тако и своју вјеру сачувала и крв своју пролијевала само ради слободе, независности и своје вјере, нити се икад икому хоћела покорити, знајући она добро почитовати шта је то слобода и предвиђајући каква би то невоља била туђима робовима бити. [...] Што ли нас сада зовете да се Вама предамо и рајом турском постанемо, не видимо нимало да право на то имате, јер како ће тако наједанпут туђијема поданицима постати Црногорци, који су више од 400 годинах свагда мужествено непријатеље од себе одбијали, а само да слободу и независност у овијема неплоднјема и пустијем кршевима сачувају и да слободно по закону своме жертвоприношенија могу совршивати и господу Богу приносити, који ће свагда држати страну праведнијех и њима на помоћи бити. Што ли нам пак сада пријетите да ћете на нас силну војску послати и нас све истријебити, то само је у руци свемогућег Бога, који управља судбом човјечијом и, колико се год Ви уздате на своју силу, толико се и ми уздамо на божију, која нас је за толико вријеме бранила да нас неће ни сада оставити. [...] И ако Ви на нас нападнете, ми ћемо принуђени бити бранити нашу слободу и независност, коју су и наши прађедови бранили и многи жртвом постали. Тако исто и ми сви јединодушно пролићемо нашу посљедњу капљу крви за вјеру, слободу и независност, и да знате добро да Црногорци ради су сви до посљедњег погребсти себе под развалинама својијех кућах и со тијем оставити потомству свједочанство гробовијех крстах да су пострадали за вјеру и отечество неголи потпасти под иго туђега ропства. И то Вам јављамо да ово није први пут да се Подгоричани и Црногорци бију него може бити стоти, а све за то што Подгоричани на тврду Божју вјеру невино сијеку Црногорце.“ (писмо Мехмеду Решид-паши, 17. јула 1832)

1832.

Почетком јануара разоткривена су завереничка настојања гувернадуре Радонића. Одлуком Сената од 4. јануара протерује се његова породица која је више од сто двадесет година обављала гувернадурске функције у Црној Гори. „Г. Радонић, да је био човјек какав се Вама представља и другијема људима, он не би ни прогнан био са својом фамилијом из својега отачаства, него би у њем био како остале поштене фамилије које у њему пребивају, јербо су он и његова фамилија бројена и чествована међу најпрвијема фамилијама у Црној Гори, него је г. Радонић својега отачаства свагда био враг и возмутитељ, не само он но сваки од његове фамилије. Стога су били прогнати из Црне Горе. Ви знате, милостиви господине, да су људи зли и мутни који могу бунити народ свуда опасни и ђе су правитељства свој темељ јако утврдили, а камоли међу овијем свободнијем народом, који није нигда привика узду правитељства врх себе држати.“ (писмо Јеремији Гагићу, 13. маја 1836)

1833.

Почетком године завршава Глас каменштака, у којем је опевао борбе између Црногораца и Турака након 1711. године. Шаље рукопис у Беч Вуку Караџићу због штампања, али то није дозволила бечка цензура. „Допушташе ли печатати ту Глас каменштака? Ако су допустили, дај га печатати и пошаљи ми 12 егземплара; ако ли пак нијесу, а ти ми пошаљи матицу (оригинал), пак ћу обист хоће ли га овамо дати печатати.“ (писмо Вуку Ст. Караџићу из Петрограда, 1833)

~

На народном збору 23. маја одлучено је да Његош оде у Русију како би га тамо завладичили и како би изнео молбе за помоћ Русије Црној Гори. Креће на пут 3. јуна. За свог заменика именован је Ивана Вукотића, састављача законика Закони отачаства који је овом приликом ступио на снагу. На путу борави у Котору, Трсту, Бечу, у источној Пољској и у Петроград стиже 20. јула. У цркви Казански сабор, 6. августа бива рукоположен за архијереја, у присуству цара Николаја I и свих чланова Синода. Његоша, у Петрограду, примају митрополит петроградски, министар спољних послова гроф Неселроде и оберпрокурор светога Синода Нечајев. Први пут се као „владика црногорски“ потписује у писму Вуку Ст. Караџићу из Петрограда, 23. августа. „Ово ти јутрос полусанљив пишем из гласовитог манастира Александра Невскога, но теке именом манастира, а свијем прочим палате, и јављам ти да сам здраво путовао од Беча до дожде, здраво дошао и здраво се сада налазим у манастиру Невском. Наслађујем се предивнијем погледом и прекраснијема зданијама Петербурга, разном искусном архитектуром дворова царскијех, храмовах свемогућему уздигнутијех и величественима памјатницима воздигнутијема основатељу ове столице и просвјетитељу Русије, какогод и другима мудрима њему посљедоватељима. Сваки безпристрасни овђе дошавши мора рећи

и рећи ће: 'Руски је народ велик, а цари рускога народа велики; свемогућа је рука творца излила благодат на цара Русије и на сав његов дом, свемогућа је воља творца возвисила Русију до овога степена, свемогућа је рука владике излила своје богате даре просвјешченија и човекољубија на дворјане'." (писмо Вуку Ст. Караџићу, прва половина августа 1833)

~

Након нешто више од месец дана боравка у Петрограду, враћа се у Црну Гору другим путем: преко Халеа, Лајпцига, Дрездена, Прага, Беча, Трста и Котора. На Цетиње стиже 30. новембра, као први црногорски владика посвећен у Русији. У једанаест сандука спакованих, на Цетиње доноси неколико стотина књига за потребе Цркве и школе, а и за себе лично – укључујући Правила поетике и Хомерове спевове. „Имадем и Хомера на руском језику Гњедићем преведена. Српски је Хомер у народној поезији ко ју хоће разумјети и коме је српскост мила; а ко неће, залуд му сва добра качества праве поезије у народним пјесмама, у којима и налазе.“ (писмо Вуку Ст. Караџићу из Петрограда, прва половина августа 1833)

~

Током тог путовања, Његош, за 3000 рубаља, набавља штампарију која је на Цетиње, спакована у 47 сандука, донета почетком јануара 1834. „Ја сам намјеран штампавати овђе букваре, чаславце и псалтијере, и то на малом колу.“ (писмо Вуку Ст. Караџићу, Цетиње, 19. априла 1834) Из Русије Његош са собом доводи штампара Михаила Петрова, након чије смрти је Његош књиге поново штампао ван Црне Горе. Штампарија је престала да постоји 1852. када су њена слова преливена у зрна за пушке.

1834.

На Цетињу почиње са радом прва основна школа за тридесетак ученика, са неком врстом интерната (благодјејање).

~

Проглашава, 18. октобра, свог претходника и стрица за свеца: „На знање ви дајемо, благочестиви народе, како смо 18. овога мјесеца, на Лучиндан, отворили гроб блажено и светопочившега претка мојега и архипастира вашег Петра и, пошто смо отворили гроб, нашли смо цјелокупно и свето тијело доброга и светога архипастира нашега. Зато, благочестиви народе, ми вама радосно и објављујемо о томе срећном догађају, јербо знамо да ћете благодарити свемогућег творца, који ви вашег доброга оца, крепкога пастира цркве и стада Христовог, вашег обранитеља и избавитеља, посла међу вама у светом тијелу, да, како је био у смртном животу готов за вас дати душу и тијело, тако да му се молимо да он и сада, како светитељ и угодник Божји, буде молитвеник свемогућему Богу за нас како за своје синове.“

(Посланица Црногорцима и Брђанима, 18. октобра 1834)

~

Објављује на Цетињу прву збирку песама Пустињак цетински, одштампану у цетињској штампарији. Исте године објављује другу збирку Лијек јарости турске (од свега четири песме: Пјесна за Вида и Мирчету, Ударац на Мартиниће, Вук пријатељ овчи, Нахије). Објављена је, на једном листу, и песма Србин Србима на части захваљује написана 1833. године као додатак Гласу каменштака. Његош је ову песму посветио которским римокатолицима, трговцима Лумбардићима код којих је 1833. боравио и грофовској породици Ивановић са којима га је везивало пријатељство.

1835.

Почетком марта подгорички Турци убијају двадесетак кучких чобана. За освету, у ноћи између 11. и 12. марта једна мала група Црногораца осваја на препад Жабљак од Турака. Жабљак је, међутим, већ 18. марта морао да буде враћен Турцима. „Црногорци кад оно витешки / Жабљак тврди турски похараше, / онда мене старца заробише, / на Цетиње српско донесоше.“ (натпис на топу са Жабљака)

~

Одређује Малу госпојину као дан заседања народне скупштине и службе св. Петра: „На Мали госпојиндан (8. септембра) одредили смо да буде сваке године на Цетињу скупштина народа и служба св. Петра, јер та дан долази и светитеља рођендан.“ (Посланица Црногорцима и Брђанима, 20. јуна 1835)

~

Добија, две године након завладичења, степен архиепископа: „Дошавши прије неколико дана из Бјелопавлића, ће сам се за неко вријеме бавио по народнијем пословима, које сам хвала Богу с добријем успјехом свршио, имао сам чест наћи овђе височајшу грамату о возведенију мојем на сан архиепископа.“ (писмо Јеремији М. Гагићу, 20. јуна 1835)

1836.

Његош је рукопис Гласа каменштака знатно проширио до дела у десет песама – Свободијаде. Желео је да Свободијаду посвети руском престолонаследнику, па рукопис шаље на увид влади у Петроград, преко руског конзула у Дубровнику. Руска влада је тих година охрабривала Црногорце на мир са околним поданицима турског султана, па - по свему судећи из политичких разлога, Његошев рукопис није никада добио одобрење за посвету. Свободијаду је први пут објавио Љуба Ненадовић у Земуну, тек три године после Његошове смрти. „По жељи мојој посветити 'Свободијаду' имену високому насљедника рускога престола, разумијем

из Вашег писма од прошлога 27. јануара да моје сочиненије иште Министерство иностраних дјел на разглед, да у њему што не буде противно данашњој политици. Ја га шиљем драговољно и све оно што нађе министерство својим благоразумијем противно политици, нека га избрише, ја сам на све довољан, – само не бих рад био да допадне у руке ономе који не зна силу српског језика, да му он не буде судица.“ (писмо Јеремији М. Гагићу, 27. фебруара 1836)

~

Почетком августа, око петнаест хиљада војника херцеговачког везира Али-паше Ризванбеговића, предвођених Смаил-агом Ченгићем, изненада напада Грахово, место на херцеговачко-црногорској граници. Граховљанима у помоћ стиже само неколико стотина најближих им Катуњана и надмоћни Турци убијају том приликом око педесет Црногораца међу њима Његошевог рођеног брата Јована (Јока), који тада није имао ни 15 година, као и осам других Петровића. „Што говориш да не знаш је ли то из моје главе било да гвардија и неколико људи од Црне Горе дођу у помоћ Граховљанима и толико твојих људи побију, ја сам ово мало число људи посла у Грахово као пандуре, а теке су дошли твоја је војска ударила на њих и Грахово попалила, и они су се дужни били бити и били су се колико су могли и толико твојих људих, што говориш, побили. И мене се међу тијема Црногорцима неколико момчади од моје куће нагнало и ту је двоје погинуло; нијесу имали но по петнаест годинах. Ја веома сажаљивам да нијесам знава твоје намјереније, зашто бих скупио неколико хиљадах Црногораца да те јуначки сретем на своју границу, како су се вазда научили Црногорци.“ (писмо Али-паши Ризванбеговићу, 6. октобра 1832)

~

Ђорђе, Његошев брат од стрица, враћа се из Русије где је служио као официр, и постаје, као сердар цетињски и ријечки, важан Његошев ослонац.

1837.

Увидевши да не може да задржи своја имања око манастира Стањевићи (који је више од сто година био резиденција црногорских владика) и око манастира Маине на аустријској територији, уступа, уговором са бокоцоторским капетаном Ивачићем, Аустрији имање Маине за 17000 форинти у сребру које је употребљава за опште народне потребе. Маја 1839. потврђује и продају манастира и имања Стањевићи за 17000 форинти. То је било важно за придобијање Аустрије за званично разграничење са Црном Гором (које је завршено 1841) чиме је Црна Гора први пут добила границе према једној суседној држави и тиме била призната као самостална држава. „Истина да ово имање више вриди, али будући да га правителство аустријанско жели имати, тако му га ја за речену цину само за то дајем да би показао моје пријателство према правителству аустријанском.“ (из

Свједочанства о продаји Маина, 5. фебруара 1837)

~

У фебруару креће по други пут у Русију, да би тражио помоћ за Црну Гору и да би се оправдао од клевета својих противника, пре свега бивших црногорских сенатора Ивана Вукотића и Матеја Вучићевића а и чланова породица бившег црногорског гувернадуре Радонића. „Дајемо ви на знање како се мислимо отпрати пут Русије. Тога ради вама објављујемо и заповиједамо да имате сјећет међу собом у мир и у слогу, такођер исто и с народима који с вама граниче који узоће од вас сјећети с миром, а особито с ћесаровијема људима будите у слогу и у мир, зашто је нама познато да они неће вас заћест никаквом смутном работом. За све пак послове и давије с којијех би се могла смутња догодити можете се јавити на Сенат и Гвардију, које ми остављамо да земљом управља.“ (објавленије Црногорцима и Брђанима, 12. новембра 1836) Међутим, због сплеткарења Његошеве опозиције, руски посланик у Бечу одлагао му је издавање пасоша за Русију. Тај боравак у Бечу Његош је искористио за друге послове са аустријском администрацијом, укључујући питање разграничења између Црне Горе и Аустрије. На путу за Петроград, Његош је поново задржан у Пскову и био примљен у Петрограду од стране руског цара тек 24. маја, када се цар уверио да су оптужбе на рачун Његоша потпуно неосноване. Позитивној промени руског расположења највише је допринео руски конзул у Дубровнику Јеремија Гагић, који је знао да је Његошева владавина правична и поштена, иако понекад строга. Тако су се замерке Његошеве опозиције свеле на његов приватни живот - да се влада као световњак и да се више бави ловом и песништвом него владарским и владичанским пословима, као и да често одлази у Боку, где се удвара дамама и игра карте. „Неки су ме совјетовали да очи на женски пол не окрећем, а човјек не може и са самртнога одра да очи не баца на красно створеније.“ (писмо Петру Маринковићу, 10. августа 1850) Руси су прешли преко тих оптужби и не само да је Његош одбацио нападе противника, него је успео и да издејствује повећање годишње помоћи Русије са једне на девет хиљада червоњеца у злату; ту помоћ користиће за куповину хране, финансирање државне администрације, као и изградњу зграда, путева, млинова, школа.

~

Из Петрограда ка Црној Гори креће 31. маја. Након овога, Његош више није морао да се бори против претензија на власт и напада Радонића, Вукотића и њихових присталица. „У вријеме мог бављења у Русији разумио сам да су ме моји непријатељи најцрњејшима бојама описивали пред министарством руским, тужећи се на мене од имена цијелога народа, а ово је и Вама познато. Ја сам истинито увјерен био, као што се нијесам ни преварио, да народ није имао ништа противу мене тужити се, јер сам знао лијепо расположење народа к мени и сумњао сам да ту мора бити и неко са стране, зато сам се и старао дознати откуд је тај зли извор истекао и најпослије успио узнати да је то био Иван Вукотић (Ивановић), који је својијема писмима учио неке недобромислеће како ће писати противу мене

двору рускоме. Ови неблагомислећи, а није их више било него четворица у све, заслуживши још прије тога праведну казан од мене, лако су се за њим повели и саблазнили.“ (писмо Јеремији Гагићу, 8. мај 1839)

~

У Бечу купује 1. јула Карађорђеву сабљу којој је посветио стихове Сабљи бесмртнога вожда (књаза) Карађорђија, објављене у Голубици 1840. године. „Оружје свештено, вјенчано са славом,/с каквијем восторгом тебе данас виђу,/каква ли ми чувства душу потресују!/Плачући те славим, с уздисањем гледам/кад ми на ум дођу твоја дјела страшна –/кад си у рукама вожда и витеза/кроз полкове густе тирана људскога/сијевала страшно и крвљу се мила,/подижући Српство, круну му иштући.“ (из песме Сабљи бесмртнога вожда (књаза) Карађорђија)

1838.

Херцеговачко Грахово одметнуло се од турске власти и пришло Црној Гори. То питање је годинама оптерећивало односе са херцеговачким Турцима и Његош је успевао да одложи његово решавање за боља времена. Тиме је припремљено формално присаједињење Грахова Црној Гори за време кнеза Данила. „Што се тиче Грахова, за које сте ми у Вашем поштом писму од 31. маја [...] ов. г. за № 62 изволили писати да се тамо говори да су Црногорци њим завладали и да се Турци купе у Херцеговини да ослободе Грахово и ишћерају Црногорце из своји предјела, чест имам саопштити Вам да Грахово нити је данас турско, нити је од преко сто година њихово било него црногорско.“ (писмо Јеремији Гагићу, 3. јуна 1838) „Племе Грахово откако је населио га мој праћед и никшички капетан, оно је стајало вазда на један начин, то јест Турцима је поштено плаћало за земље које је држало унутра у турској земљи, а Црногорци су им вазда судили..“ (писмо Веџихи Мехмед-паши, 16 јуна 1838)

~

Државна администрација имала је трошкове и заведен је порез, чиме су постављени темељи државног финансијског система. Његош је у годинама које су следиле имао много проблема и трпео многе увреде због наплаћивања пореза („харача“, како су га злурадо звали неки Црногорци). Настале су 1839. и 1840. чак и две буне због наплаћивања пореза. Често је морао лично да одлази у народ да га умирује и убеђује у неопходност плаћања пореза. „Ви знате и сами што значи кад правитељство на установљено време не даје жаловање својима чиновницима: народ обично, ако и не ропта, он пада у сумњу о темељном суштествованију свога правитељства, па и сами чиновници почињу дремати у својој дужности, а то већ смета скором напретку народног благостојанија о коме се правитељство стара.“ (писмо Јеремији Гагићу, 18.

јануара 1838)

~

Од почетка године до јуна, на Цетињу борави Антид Жом који Његоша подучава француски језик. „Ви знате колико ми је мило да научим италијански и француски језик, а сад ми се та прилика показала. Ту у Котору налази се г-н Жом, кога сам јошт у Тријесту идући овамо из Русије познавао и од њега неколике лекције примио, а сад исти г-н Жом иде за Скадар и даље. Ја би рад да он овамо дође к мени на неко вријеме да би се штогод ползовао његовима лекцијама...“ (писмо Фридриху Орешковићу, 24. децембра 1837)

~

Током пролећа и лета, у близини старог манастира на Цетињу, подигнут је нови, опремљен дворач са двадесет пет одељења, са високим зидом и кулама, који је касније назван Биљарда, по билијарском столу који је 1839. донет за једну од сала. У једном његовом делу биле су просторије за Сенат, у другом је становао владика, а у приземљу су становали перјаници. Дворац је био луксузно и модерно опремљен, али су његове просторије биле влажне. Његош, оптерећен многим бригаама и пословима, већ средином године жалио се да га „поболијева нога“, а неколико година касније патио је од реуматизма. „Од некога времена поболијева ме нога, па бојећи се какви рђави посљедствија, чест имам обратити се к Вама с молбом да бисте ми учинили љубов и послали овамо вашег окружног доктора, разумије се, ако му његова дјела дозволе и ако соизволи доћи да се с њим посовјетујем о овој ствари.“ (писмо Габријелу Ивачићу, 3. јуна 1838)

~

Посећује га, 19. и 20. маја, саксонски краљ Фридрих Август II, који је дошао у Црну Гору ради ботаничких истраживања. „Пре неколико дана, т. ј. 19. овога мјесеца, имали смо чест дочекати на Цетињу високога госта њ. в. краља саксонскога, који је сјутридан пут Будве пошао, подаривши ми за знак воспоминанија брилијантови прстен с вензловим именом његовим.“ (писмо Јеремији Гагићу, 26. маја 1838)

~

У јулу долази до сукоба на Паштровској гори између 4000 аустријских војника и 500 пограничних црногораца из Црмничке нахије у којој су Црногорци успели да потисну Аустријанце. Након тога, 25. августа Аустрија је склопила мир са Црном Гором и тиме индиректно признала њену независност. Око два месеца након тога, Његош је закључио мир и са босанским везиром и херцеговачким пашом, чиме су и турске власти по први пут индиректно признале независност Црне Горе. У годинама које су следиле, Његош је био у добрим односима са херцеговачким пашом, побратимом Али-пашом Ризванеговићем, док му је скадарски паша био „велики крвник“.

1839.

Док Његош са скадарским везиром ради на склапању мира, скадарски Турци почетком јуна на Црну Гору врше неколико напада, који бивају одбијени. „Може бити да ће нас Турци опет напасти, али се надам у Бога и црногорску храброст да неће побједити. Ми према њима одиста нећемо водити нападачки рат, али одбрамбени морамо и од невоље се бранити до посљедње капи крви од свакога ко нас нападне.“ (писмо Д. П. Татишчеву, 12. јуна 1839)

1840.

Новица Церовић са неколико дробњачких главара одлучује да убије Смаил-агу Ченгића. По Његошевој препоруци, њима своју помоћ пружају Морачани и неки ускоци и Смаил-ага Ченгић бива убијен у Дробњаку, на Мљетичку, 23. септембра. Његош убиство Смаил-аге дочекује и као личну освету за убиство свог брата Јована, четири године раније. Убиство Смаил-аге учврстило је присаједињење дробњачког племена Црној Гори, као првог херцеговачког племена које у ушло у њен састав. „Гласовити злочинац Смаил-ага Ченгић, муселим гатачки, пљеваљски, колашински и дробњачки, готово сваке године су по неколике хиљаде људи нападао је на наше границе. Он је и овије дана такођер разапео био свој чадор близу наше границе три сахата и почео био купити војску да удари на наше племе Морачу. Наши пак његово зло намјереније приђе сазнали, скупи их се од три до четир стотине и ударе му једно јутро, тј. 23. прош. септ. зором на чадор, те га истога ту посијеку и јошт четирдесет њему подобније зликоваца, међу којијема десетак намјерило се и од оније босанскије бунтовника против Већи-паше.“ (писмо Јеремији Гагићу, 4. октобра 1840). „За знак мојега пријатељства и одличнога уваженија к Вашој особи пошилем Вам на дар једнога од мојих хатова који се назива Гавран. Ово је хат био онога у свој Босни и Албанији турскога у садашње вријеме најславнијега витеза Смаил-аге Ченгића, па кад су овога Црногорци прије 2 године дана посјекли, узет му је хат искрај његова шатора.“ (писмо Ј. А. Турском, 23. јуна 1843)

~

Ангажује себи учитеља немачког језика.

~

Одликује Александра Карађорђевића војводским чином. „Нека је познато и знано да смо ми Александра Црног, сина бившег српског врховног вожда Ђорђа Петровића Црног, који проистиче од старих књажева наше области Васојевића, признали свијетлим књазом и патриотом нашим по поријеклу. Нарочито цијенећи заслуге његова оца, који је својом храброшћу ослободио од турског јарма наше једноплеменике, сматрали смо за праведно и достојно да се одликује и одликујемо горепоменутог књаза Александра Црног војводским чином.“ (писмо Александру Карађорђевићу, 21. децембра 1840)

1841.

Од Јохана Турског, заменика аустријског гувернера Далмације, добија на поклон микроскоп. „Имао сам чест примити од Ваше стране послани ми микроскоп. Овај чудесни инструмент заслужује свакојега вниманија: чрез њега људске очи јасније виде природу и човека, у велико восхишченије доводе твари великога створитеља, који је како у великијема својијема дјелима тако и у најситнијема животнијема своје совершенство показао.“ (писмо Ј. А. Турском, 21. јула 1841)

1842.

Одеско друштво љубитеља историје и старине бира га за свог члана 20. јануара, а Друштво србске словесности у Београду за свог почасног члана 11. јуна.

~

Месеца марта Едоардо Грије је на Цетињу уручује Његошу брилијантни крст, дар аустријског цара у вредности од хиљаду златних дуката, као признање за сарадњу на уређењу границе између Црне Горе и аустријског бококоторског округа, завршеном годину дана раније. Истим поводом Његоша одликује руски цар Николај орденом св. Ане првог степена.

~

Преминуо је Његошев синовац и потенцијални наследник, Павле (Павел). Једна Његошева песма говори о тој висти и о његовом синовцу. „Примио сам Ваше почтено писмо од 15а августа, које ми је жалосну вијест донијело да се мој млади синовац, императорски паж Павел Петровић Његош, јошт 20а маја ове године преставио. Овај тужни глас мене је сасвим поразио. Па како и не би кад оно што сам имао најдраже на свијету, то сам изгубио, јер с њим је сарањена јединствена надежда његове куће, његовог стрица, а и самога отечества.“ (писмо Јеремији Гагићу, 21. августа 1842) „Ти си сада ангел код престола божјег/али сјајна зв'језда у небесну кругу,/но у душу моју храм си мрачни дига/у ком ће се вјечно лик твој сахранити,/ка пред огледалом мрачним и сломјеним/кад жалосно дуби цвијет увехнути.“ (Из песме Плач или жалосни спомен на смрт мојега десетољетног синовца Павла Петровића Његоша, пажа его Величества Императора Николаја I-го)

~

Уз посредовање турског комесара Селим-бега и руског конзула Јеремије Гагића, Његош долази у Дубровник и ту 12. септембра потписује са Али-пашом Ризванбеговићем уговор у осам тачака о престанку непријатељстава са херцеговачким Турцима. „Послијед дугога зла и крвопролића, које је било међу нама и Турцима херцеговачкијема, ја и Али-паша, везир херцеговачки, састадосмо

се у Дубровнику, око свашта се лијепо разговорисмо и међу собом мир и јако пријатељство утврдисмо.“ (Посланица Црногорцима и Брђанима, септембра 1842)

1843.

Крајем јула изасланици Али-паше Ризванбеговића имају намеру да убију Његоша на састанку у Острогу. Сазнавши то, Његош одбија да их прими, а када за то сазнају и други Црногорци, убијају неколико тих изасланика, док неке спасава сам Његош. „Ми смо у рат са свијема Турцима околo нас, како готово свагда што смо. Они су вазда сложни на наше зло, и Бошњаци и Арбанаси. Веома ми је за чудо, господине, да би многи људи радији да су Турци и ови пут, како много пута, преварили Црногорце, него ли е су Црногорци својијема варалицама зајам вратили. Чудо ми је да људи кажу да су Црногорци противу права народнијех сада поступили, а нико не каже да је Али-паша противу права народнијех поступио када моје посланике похвата, три на колац наби, а три [и]по године у синџир држа, и за друге многе невјере које је учинио мојијема крајинама, а и сада да су преварили мене и моје Црногорце, за то не би нико ни ријечи рекао, но би све ћутањем прошло, како што је пролазило и ово до данас што је нама чинио. У нас је обичај, који се у ови народ у закон обратио: којом мјером ко нама зајми, оном истом да му зајам повратимо. Да нијесмо зло са злом предусретали, давно би се на ову гору турска џамија поперила и ова шака Славјана своје име изгубила. – Истина да је мучно водити рат 100.000 народа црногорскога са 2 милиона Бошњака и Арбанаса, а особито у данашње вријеме када им правитељство цариградско сваку нужну помоћ у изобилију противу нас даје. Може бити да ће казати ко да ово овако није, али ја најбоље знам који сваки дан то очима виђу.“ (писмо Јеремији Гагићу, 12. августа 1843)

~

Средином септембра на Грахову долази до неколико сукоба између Црногораца и херцеговачких Турака.

~

Дванаест хиљада турских војника под вођством скадарског везира Осман-паша Скопљака 16. и 17. септембра, заузима острва Врањину и Лесендро у Скадарском језеру и тиме наноси Црногорцима велику штету у трговини и риболову. „Седамнаести истога мјесеца опалише Турци село Врањину, у којему је било око 30 до 40 кућа, куће све до темеља разуре. Нашијех буде око 60 људи мртви и рањени и ухваћени на Лесендро и на Врањину. Турака је и више три пута толико било мртви и рањени, али све исто Турци осташе побједитељи на овоме маломе острву.“ (писмо Јеремији Гагићу, 24. октобра 1843) Његош је касније неколико пута покушавао да их поврати, али без успеха. „[...] ми смо наперили два топа, те тучемо укрјепленија која су Турци на поменутом острву начинили, но будући да су наши топови стари

и рђави, а к томе ни зрна не имајући доста, па и што их је нису од калибра, зато и не можемо имати жељенога успјеха, али при свем том барем узнемирујемо непријатеље, па и штете им понешто чинимо. Да ми којом срећом имамо неколико бродића с топовима, те би Турци давно чистац с Лесендра [...]“ (писмо Јеремији Гагићу, 19. новембра 1843) Стална Његошева брига да поврати изгубљена острва, оставила је у народу изреку „изгоре као Владика за Лесендром“. „С особитим удовољствијем имао сам чест получити Ваш високопочитајемо лист од 21. (9) маја, којим сте благоволили увједомити ме да се већ предузела дипломатическа радња да Турци острове Врањину и Лесендро, прошле године од нас пријеваром узете, очисте. Ја почитујем себи за дужност принети моју најчувствитељнију благодарност правитељству аустријском у то што оно великодушно узима учестије у судбу овога народа и стара се водворити мир и срећу у ове крајеве.“ (писмо Ј. А. Турском, 18. маја 1844)

1844.

Креће из Котора ка Трсту 2. јануара. У Трсту пише песме Три дана у Тријесту и Мисао (песма Три дана у Тријесту штампана је у Бечу, у штампарији Јерменског манастира, а на италијански ју је превео и објавио у Трсту 1844. песник Франческо дал Онгаро). Ка Бечу креће 11. јануара и тамо тражи посредовање Русије и Аустрије у спору око заузетих острва Врањина и Лесендро. Поред тога, тражи укидање царина на робу коју су Црногорци продавали на пазару у Котору. „Дајем ти на знање како [сам] за неке своје послове ову годину био до Беча, и тамо сам добио наредбу да са свакијем у миру сједим; ако [би] ме ко и напануо, да за то оружјем никакве освете не чиним. Такођер се исто надам да си и ти наредбу добио или ћеш је скоријем временом добити да ове наше крајеве смиримо. Него утолико, ако ти није досада заповјед дошла, нареди и ти са своје стране, како што сам и ја с моје, да се зла по границама не догађају, а за ово око шта се не можемо погодити, како рекну старији онако ће и бити.“ (писмо Осман-Паши Скопљаку, 6. априла 1844). „Што се тиче сваке друге трговине које се може наћи на црногорске пазаре, аустријским је поданицима слободно ходити и куповати без никакве дације и без никаква питања куда и зашто иду, као и у своју кућу. Вама је ово све добро познато, а мени је исто тако познато биједно црногорско трговање на пазару которскоме, које је свакога дана све горе и даже ево неколико времена докажују ми да им је Котор сасвијем затворен као непријатељима аустријским, премда они нити су кад били непријатељи аустријски нити ће бити.“ (писмо Едоарду Гријеу, 5. маја 1846). Креће из Беча 3. марта и затим проводи двадесетак дана у Трсту и Венецији обилазећи знаменитости. Са пута се враћа 28. марта и бива свечано дочекан на Цетињу.

~

Спушта се у Котор 28. августа, а затим прелази у Прчањ у Боки Которској, где га један кадет из Котора учи да плива. „Јошт те чека љубимац Авроре/ на бријегу

тихога канала;/ заборављен судбом и људима,/ но утјешен у мрачној пустињи/
са зракама свога створитеља/ те призире људе и судбину/ како једно лажно
сновидјење, –/ ја те чекам, чекам с нестрпјењем/ да се прострем у морску пучину,/
да полетим мало физически,/ ка што летим ваздухом морално.“ (из песме Љетње
купање на Перчању) На Цетиње се враћа 7. септембра.

~

У пролеће у Црну Гору, измучену сушом и глађу, стиже жито, делом поклоњено
од Русије. „Међер си ти заборавио кршно наше стање и положеније теке иштеш
новаца на зајам онђе ће их никада било није и ће им се суше и празне горе, и кад
их се штогод добије, не дају ни обратити.“ (писмо Сими Милутиновићу, 10. јула
1845). Руску помоћ прате и сумње како се она троши. Руски конзул у Дубровнику,
Јеремија Гагић, добија од надређених задатак да мотри на то да ли Његош троши
новац само на куповину жита и он о томе „секретно“ обавештава Његоша 18.
децембра 1845. „Чудо ми је откуд је толика сумња код министарства да ја на што
друго не трошим паре које су дате на поупку жита и заведеније магазина. Никада
ја злоупотребљеније нећу учинити од великодушија мојега високога покровитеља,
нити ћу се ја никада пред њим двострук показати. Моја ће истина у чистоти и
невиности пред обожајемим монархом свагда се показати.“ (писмо Јеремији Гагићу,
10. фебруара 1846)

1845.

Завршава рад на Огледалу српском. „По од дужега времена дао сам купити по Црној
Гори наше народне пјесне и већ их добро число имам у рукопису, којима сам додао
и од печатаних оне о Карађорђију. Ја сам намјеравао ове пјесне дати печатати у
Лајпцигу, гдје би по мојој жељи могле изићи у великољепном изданију; но почем
сад тамо полази г-н Вуковић, вручителъ овога писма, а знајући пак да тамошња
типографија превасходи све остале у којима се што досад српскога печатало и да
има добре коректоре, па зато и шиљем исте пјесне у рукопису Вама, учтиво молећи
Вас да бисте изволили дати их печатати у 8° великом на велин папиру и украсити
их образом бесмртног Карађорђија.“ (писмо Василију Берару, 12. априла 1845)

~

Половином године тражи помоћ једног стручњака из Дубровника како би га обучио
за коришћење дагеротипа (тј. фотографског апарата), купљеног нешто раније. „Ја
се надам у Ваше дружеско расположење к мене да ћу Вам наскоро захвалити и
на дагеротипца. За љубав коју ми показујете, немам Вам су чим повратити нако
празном захвалом. Да изволите наредити да и ја Вас што послужим, су чим ће Ве
послужити један човјек који је на крају образованог мира и који се очама пред
вратима едемскијема, мученик два противна урагана, азијатскога и европејскога,
т. јест ураганима просвјештенија и глупости?“ (писмо Јеремији Гагићу, 8. октобра

1845)

~

СТИЖЕ у Котор 11. јула, а четири дана касније у Пераст на летовање. На Цетиње се враћа након десетак дана.

~

У пролеће завршава писање Луче микрокозма, религиозно-филозофског пева о настанку света. Књигу је Његош посветио свом некадашњем учитељу, Сими Милутиновићу. Луча микрокозма штампана је у Београду исте године. „Кад Луча буде напечатана, пошљи ми од ње 100 егземплара и упути их у Тријест al sig Michele Vucetich, negoziante, објавивши јошт ту да књиге иду у Црну Гору in transito, те ће ми тако доћи поуздано. А с осталијема егземпларима чини што хоћеш: на част ти их.“ (писмо Сими Милутиновићу, 23. децембра 1845)

~

Половином године, Његош (вероватно једини пут) посећује полуострво Превлаку у бокоцотроском заливу и тамо цркву Св. Тројице (саграђене 1833. на темељима старе цркве Светог Архангела Михаила). Тестаментом из 1846, удовица грофа Илије Властелиновића, грофица Екатарина Превлаку оставља Његошу. Наредбом аустријских власти из 1846. забрањено је црногорским држављанима да поседују некретнине на аустријској територији која је, по разграничењу, сезала до средине ловћенских серпентина.

~

Лечи се од реуматизма. Даје да се на Ловћену, на „Капи“, сагради скромна црква у којој ће бити сахрањен.

1846.

Завршава писање Горског вијенца, еп о обрачуну Црногораца са потурчењацима са краја XVII века. По неким историјским анализама тај обрачун није се никада догодио.

Креће у Трст 20. септембра да купи жито за Црну Гору, а затим у Беч, где је, последњих дана те и првих дана наредне године, одштампан Горски вијенац. Није одобрена његова посета Петрограду и руском цару (и током које је планирао да тражи од руског цара помоћ у повраћају острва Врањина и Лесендро), са образложењем да је потребно Његошево присуство у Црној Гори.

1847.

Објављује, 12. јануара, у Србском народном листу, Поздрав роду из Беча 1847. год. (На ново лето). У Бечу борави до марта 1847, одакле се преко Трста и Венеције враћа у Црну Гору. Пише Лажног цара Шћепана Малог, углавном на основу архивске

грађе из Венеције. Рукопис је штампан 1851. у Загребу, а објављен у Трсту. На корицама књиге, као место издања писало је Југославија. „Због важности догађајах и због чудноватости Шћепанове ја сам жељео штогод о њему написати. И, доиста, да случајем не пођох у Млетке у почетку 1847. године, не хтијох ништа вјернога о њему своме роду објелоданити. Али у Млетке када дођох, потрудим се и којекако уљезем у огромну архиву бивше старе републике млетачке. Господин Томазео усрдно прискочи, и би ми на руку; чувара од архиве, старога маркиза Солари, готово слободном и веселом горском поезијом и причањем замађијам, те ми добри старац почне по мојој ћуди играти; пет шест ваљатијех писарчићах три читаве недјеље по свима угловима од архиве копаше, и што год се могло наћ о чудноватом Шћепану и о другијем стварима односећи се Југословенства све исписаше.“ (из Предговора књиге Лажни Цар Шћепан Мали)

~

Установљава медаљу за храброст, „Медаљу Обилића“, највеће црногорско ратно одликовање. Сребрна медаља за храброст установљена је 1841. године. Пре тога, Црногорци су медаље добијали једино од руског цара; Аустрија је то ометала, што је подстакло Његоша да установи црногорску медаљу. „Ово је лик Обилића, лик највећега јунака који се досад на земљи појавио. Каквим се знаком могу толико дичити српски родољупци-витезови колико овим? Он је јединствена бојна награда твоје собраће у соколовом гнијезду.“ (писмо Ђорђу Стратимировићу, 8. новембра 1848)

~

У првој половини године, изазвана великом глађу, избија буна у пограничној Црмничкој нахији, коју је помогао скадарски паша муницијом, храном, али и својом војском од три до четири хиљаде људи. Побуна у корену бива угушена у крви (о тим борбама Његош је спевао песму Кула Ђуришића). Након повратка из Беча, Његош осуђује на стрељање неколико вођа побуне. Ова буна и тежина одлука које је требало донети, учиниле су да Његош помишља да заувек напусти Црну Гору. И након ове буне, интриге скадарског паше остаће, поред глади, највећа Његошева брига. „Сутрадан пошто сам ја изишао из парохода, сирјеч 26. прошастога марта, премамљени митом, а највише житом и хљебом на ову гладну годину, неколика села црногорска од Нахије црничке објаве се непријатељи својему правитељству. Паша скадарски, који је о томе и радио, одма пошље међу њих на помоћ им око 3-4000 војника, хљеба доста и џебане. Ради тога буде принуђен Сенат отпавити 2000 Црногораца, предвођенијех мојијем братучедом Георгијем, сердаром ријечкијем, сердаром цетињскијем, и тако ове 2000 Црногораца ударе на прво од побуњених села, у којему је била војска турска и џебана, и последијед упорнога боја опале неколико кућах у селу Бољевиће и Турке изаждену. С наше стране било мртвијех 19, а рањенијех око 20 људи, међу којијема је и мој братучед малу рану добио од зрна од кумпаре, а с турске стране окол 60 мртвијех и рањенијех кажу да је пало. Црногорци у овој боју похватили су били и неколико живијех, но, бивши све

христјани, даду им свободу.“ (писмо Јеремији Гагићу, 6. априла 1847)

~

У октобру, после неколико година мира, око 8000 херцеговачких Турака напада Црну Гору, али овај напад бива брзо одбијен. О томе је Његош спевао песму Чардак Алексића. „Дошло ми је твоје писмо од 17. фебра[ра] о. г., у којему неке ствари смијешно напомињеш. Прво што кажеш да оперемо своја срца па да учинимо сваки лијепи начин и слогу на наше границе, моје је срце за људе свагда чисто и опрато, а с нељудима принуђен је човјек да се нељудски влада, јер иначе не може и да би хтио. Што се хвалиш да имаш код мене пријатеље који ти доказују моје намјереније, добро кад их имаш, мени их не казуј да од мене не пострадају. Ову и другу овакву ствар ти можеш казати онијема који свијет проз чибук гледаше, не мени. Моје је намјереније јавно и чисто; кога је како ваља, онако са мном у сусједству и да живује.“ (писмо Осман-Паши Скопљаку, 5. октобра 1847)

1848.

Током револуције у Аустрији, у Венецији је проглашена обнова Млетачке републике, која је до краја осамнаестог века била извор тешких проблема Црној Гори. Мађарска претендује на проширење своје територије, чиме би се у њеном саставу нашло скоро четири милиона Срба и Хрвата, без права на аутономију и сопствени језик. Мађарска војска напада Сремске Карловце, седиште Срба у Угарској, чиме почиње српско-мађарски рат. Његош нуди хрватском бану Јосипу Јелачићу, а на другој страни и руској војсци у рату са Мађарима, војну помоћ од неколико хиљада људи. Његош одвраћа Црногорце од упада у Боку, као и становнике Боке од побуне против аустријске власти, како их Млетачка република не би одвојила од општег јужнословенског покрета. У исто време почињу и побуне локалних турских владара против централне султанове власти. Његош прихвата Гарашанинову политику: против је револуције у Аустрији, а за револуцију у Турској. „Ја ви залуду пишем, залуду заповиједи шиљем да зла и погана ђела не чините поданицима ћесарскијема; него видим што се надао нијесам, да за моје заповиједи главе не обрћете. Ако радите ту буну противу ћесара, ћесар је велик: за њу чути или не чути; ако ли је радите за инат мој, то сами своју кућу разурате. Које било да било, добро је да ве познам какви сте ми. Као сваком што сам писао и заповиједи шиља, тако ви и сада залуду пишем. Устајте на ноге сваки ако ме чут хоћете и не дајте на границу његушку да се догоди никакво злочинство у Боку. Нећете ли ме послушати, а ви се разберите што учинисте, да мени образ нагрдисте, међусобни суд разуристе и себе у ништа бачисте.“ (писмо Његушима, 16. марта 1848) „Прво, молимо вас, како нашу браћу, да сва друга намјеренија и позиве одбаците на страну, а да будете срцем и душом привржени својој народности и сасвијем вјерни и послушни Јелачићу, свому јединоплеменому бану од троједине краљевине, који је под круном ћесарском. Друго, ако пак, сачувај Боже, покажете се невјерни својему бану и примите се

туђина, а своје добро одбаците, знадите чисто, ми ћемо постати ваши заклето непријатељи, с нама ће се многи ваљаста јунак од та два окружија здружити, и крв ће се издајническа немилеца пролити и куће издајническе у пепео разасути. Ви знате да се ми не умијемо шалити, но пазите добро што ћете радити.“ (писмо Бокељима и Дубровчанима, 20. маја 1848)

~

Почиње да развија планове о ослобођењу околних територија од турске власти. Његови поверљиви људи обилазе крајеве од Неретве на западу, до Вишеграда на северу и Пећи на истоку. Његош преговара са околним турским владарима побуњеним против централне султанове власти. Средином априла код Његоша долази Матија Бан, поверљиви изасланик Александра Карађорђевића и српске владе, чији је план био ослобођење Српства и стварање Југославије, заједничке државе Срба, Хрвата и Бугара, у којој би Његош био духовни поглавар у Пећи, а српски кнез световни поглавар у Призрену. Бан овај план излаже Његошу и доноси му, као финансијску подршку, 1000 дуката. Његош прихвата план, али сматра да најпре треба ослободити и ујединити оне најугроженије - Србе под турском влашћу. Планови укључују обезбеђивање црногорских граница, а затим излазак око седам хиљада црногорских ратника на околне територије. Штампарија је са Цетиња требало да буде пренета у Дубровник, где би Матија Бан издавао један политички лист. „Ако је игђе икога, нас ево. Ако ли нема никога, ја не могу ништа до стићети се што сам вам брат. Сад али икад, никад ако не сад.“ (писмо Илији Гарашанину, 2. маја 1848)

~

Крајем 1848. године, Његош увиђа да се ти планови и његове жеље не остварују. „Ја видим страшне погрешке. Мени се чини да се од правога циља далеко одступило. Боже дај да се варам. Ако се сада сагријеша, дуго ћемо тај гријех кајати.“ (писмо Станку Вразу, 20. октобра 1848.

1849.

Одлучује да учи турски и грчки језик и трага за потребним књигама. У то време, говори и пише на руском и француском језику, а служи се италијанским и немачким.

~

У другој половини године, жали се да га је „кашаљ споао“. Тада се појављују први знаци туберкулозе код Његоша: кашаљ и слабљење. Од тада, његово здравље добро је само у кратким периодима. Пати од „запуштене назебе, кашља, кијавице и реуматизма“.

1850.

Почетком пролећа бива обустављен план побуне хришћана у Херцеговини, Босни, Албанији, коју би предводила Црна Гора а помагала Србија. О тренутку када је ту одлуку власти у Србији саопштио Његошу, Матија Бан је записао: „Вратим се у Далмацију рањеним срцем, па отидем Владици. И за њега је та вијест била као гром. Гледао ме најприје укочено, па се спустио у наслоњачу и покрио лице рукама, па срдит устао и хитно корачајући по биљардној сали говорио све што му је на уста долазило. Наједанпут стаде преда ме и рече ми одрешито: 'Знаш ли шта је? Херцеговина, Босна и Црна Гора с Албанијом у нашој су руци, сад их већ можемо запалити кад год хоћемо; бацимо ватру, па Србија, хтјела не хтјела, мора за нама поћи.... За дипломатске [проблеме] не марим, а војничких се не бојим чим сам у споразумљу од албанске стране са Биб Додом, а од херцеговачке са везиром Сточевићем. Ту ћемо имати око 30000 пушака, додајте мојих 15000 најмање, а 5000 из Далмације, па располажемо снагом од 50000 људи, и то каквих људи! Помислите што би се с толиком и таквом војском могло учинити, још сви хришћани чекају на наш миг, па и они да устану!“ Матија Бан ипак успева да убеди Његоша да би, без помоћи Србије у оружју и средствима, рат био унапред изгубљен. Његош је разочаран неспремношћу јужнословенских народа да се боре за слободу и уједињење и што није „неки напредак у цијеломе народу нашем видио“. „Српске ствари, колико су назадне у нашем веку, није чудо е ме је готово уморила ова крвава и бурна катедра на којој сам се попео ево 20 година. Сваки је смртан и мора умријети. Мени ни с чега сада жао не би било до што нијесам неки напредак у цијеломе народу нашем видио и што ми се није дало да на неки начин основу утврдим внутренему управленију црногорском, те се бојим е би се после мене све оне несреће повратиле у Црној Гори које су пријед мене биле, те би остао у вечну невољу овај народац мали, необразован, но војинствени и силни духом и срцем.“ (писмо Илији Гарашанину, 5. јула 1850) Поверенику из Србије, Матији Бану, рекао је 1851: „Сјети ме се гдјекод кад ме већ не буде и нека потомство бар дозна за наше намере, кад му дјела не могах оставити“.

~

Силази у Котор ради блаже климе 23. марта, три дана касније прелази у Прчањ. „Самообмана је убитачна и за људе и за народе. Кому подноси, нека јој се подаје, али ја прославивши тридесет више осам Божића и пребацивши преко главе мнозину ада, не могу се и не хоћу обмањивати. Ја злу свакојем гледам право у очи.“ (писмо Стевану Книћанину, 20. јануара 1850). Увиђајући да му је здравље све лошије, 20. маја, током боравка у Прчњу, пише свој тестамент. „За насљедника мојега остављам Данила, Станкова сина а мојега синовца. Њему остављам владичество како је од старине узакоњено у Црну Гору. ИстOME Данилу свеколико моје и движимо и недвижимо што имам у Црну Гору остављам, а препоручујем мојему брату Перу да Данила у свачему како својега сина наставља доклен се Данил учини

способан народом управљати.“ (из *Тестамент*). Тестамент даје на чување Јеремији Гагићу, руском конзулу у Дубровнику, свом дугогодишњем пријатељу и заштитнику. „Изволите примити овај мој тастамен. Ће му је сигурније, откуд би вјерније не отолен изишао, него у консулат мојега високога покровитеља и код Вас мојега пријатеља? Ако се догоди да ја умрем, молим да копије од истога пошљете у Црну Гору и Вашему началству. Ако ли ја оздравим, а Ви ћете ми га изволити послати кад га заиштем овако запечатана.“ (писмо Јеремији Гагићу, 27. маја 1850)

~

Из Прчња креће 27. маја ка Дубровнику и даље ка Венецији. Након тога, борави кратко у Падови, одакле се, преко Трста, враћа 23. јуна у Црну Гору, уверен да ће ускоро умрети. „У мојој болести ја сам и о смрти помишљао, него ова мисао нимало мени шкодила није, но шта више зраке су ми душевне лакше кроз тијело проницале, како сунчане зраке кроз танке и раздробљене облаке што лакше проничу. Моја је идеја међу небесима и гробницом смјело лећела, и ја сам смрт овако разумјео: или је тихи, вјечни сан који сам боравио пређе рођења или лако путовање из свијета у свијет и причисљење бесмртноме лику и вјечито блаженство. Ја се ада нимало бојао нијесам, јербо у мени адска душа није, и ја Бога не представљам као Нерона и Мухамеда II, но га представљам, по његовом величеству, за духа превеличественога, премилостивога својима тварима.“ (писмо Петру Маринковићу, 10. августа 1850)

~

Половином године, на Његушима га самоуки брат лечи народним лековима, медом, маслом, млеком и кајмаком и Његошу се стање накратко поправља. „Ја сам веома слаб био и због исте слабости био сам до Италије, али нити ме је помогла промјена ваздуха нити љекари, јербо сам од дана до дана све гори бивао, тако да сам после изнемогао био, и тако по нужди и савјетима после мјесец дана повратим се у родни ваздух којему сам привикао, дако се мало поокрепим да се могу у страниј земљи лечити. Откад сам дошао на Цетиње, побоље ми је, али сам јошт доста слаб.“ (писмо Илији Гарашанину, 5. јула 1850)

~

Крајем године поново одлази у Беч и Италију ради лечења. „Ја још од прсах страдам и због тога сам зимус принуђен био оставити наш строги климат и презимовати у италијанском благом климату. Ово су ме сви лекари саветовали.“ (писмо Илији Гарашанину из Трста, 11. новембар, 1850). Почетком новембра борави у Дубровнику, проводи неколико дана у Трсту а затим одлази у Беч. Ту, у штампарији Јерменског манастира, штампа песме Кула Ђуришића и Чардак Алексића. Након Беча, борави у Трсту, Венецији, Милану, Ђенови и Риму. „Већ сам казао да сам на главном конавлу. Овај је конавао у Млеткама то што је у Петрограду Невска улица. [...] Можете ми вјеровати да ме ова дивна квартијера готово напола мање стоји него ли онај погани виган у Бечу код 'Римскога императора'. Истина је да је љетос за ову исту квартиру неки дука италијански плаћао на дан по

сто франака, али једно су дукe европејски, а друго без отачаства рашћерани Срби.“ (писмо Вуку Стефановићу Караџићу, 25. децембра 1850). Током боравка у Италији разгледа многе културне и историјске знаменитости. „Да, збиља, лијепа Италија. Над њом се благословено, лијепо и благодатно небо шири и смије; у њој је јогунаста природа у својој дивоти, у својој прелести вјечно окруњена и весела: земља класическа, колијевка величија римскога. Ах, Рим, величествени Рим! Те развалине великога Рима. Кад човјек у њему дође, не знаде али га удивленије потпири у више усхићење, али му жалост више душу угаси и опечали над гробницом величија свијетскога.“ (писмо Димитрију Владисављевићу, 31. јануара 1851)

1851.

Почетком године борави углавном у Напуљу и Риму. Посећује и Чивита Векија, Ливорно, Фиренцу, Пизу, Ђенову, Торино, Милано и Венецију. Стиже у Трст 4. маја, а одатле недељу дана касније одлази у Беч и оближње лечилиште Хицинг. У Црну Гору враћа се, преко Трста и Задра, половином августа, без наде да ће бити излечен. Када је, примичући се Котору, са палубе брода угледао врх Ловћена, подигао је капу и рекао „Нећемо се више нигда раставити!“ „Неповољно стање здравља мога принуђује ме поћи одавде сјутра за Котор не бих ли ту или на другом ком мјесту средством љекара нашао себи побољшање...“ (писмо Павлу Решетару од 16. октобра 1851) Умро је од туберкулозе 19. октобра, у 10 сати ујутро, на Цетињу, двадесет једну годину након што је постао владар Црне Горе. У последњим својим часовима рекао је: „Ево ме на ждријелу вјечнога дома... Копајте ме у Ловћен код нове цркве.“

~

Сахрана на Ловћену је одложена, због лошег времена и страховања да би скадарски Турци могли да оскрнавe ловћенску капелу, и Његош је, 21. октобра, привремено сахрањен на Цетињу, у манастиру, у гроб његовог стрица светог Петра. Тек 26. августа 1855. свечано су Његошеви посмртни остаци пренети на Ловћен. Том приликом, послушавши жељу Његошевог оца, кнез Данило нареди да се отвори Његошев ковчег (упркос томе што се по канонима не може откривати тело док не протекне седам година од смрти), надајући се да ће Његошево тело наћи целокупно, као што је било тело Петра I. Међутим, од Његошевог тела беше читава остала само десна рука.

~

Током Првог светског рата, аустријске снаге су из Бококоторског залива бомбардовале капелу на Ловћену. Касније, када је Црна Гора већ била окупирана, окупационе снаге ексхумирале су Његошеве кости и пренеле их на Цетиње у ноћи између 12. и 13. августа 1916. године, са намером да се на месту Његошеве капеле изгради споменик у знак аустријског освајања Ловћена. Та намера ипак

није остварена.

~

Обнављање Његошеве капеле завршено је 10. септембра 1925. и освећена је два дана касније. Све што је остало од старе узидано је у обновљену капелу, истог облика, величине и унутрашњости као стара. Његошеве кости враћене су на Ловћен 21. септембра 1925. (по грегоријанском календару). Ковчег са Његошевим костима у обновљену капелу, заједно са митрополитом црногорско-приморским, епископима и члановима владе, унео је краљ Александар Карађорђевић, унук српског кнеза Александра Карађорђевића и црногорског краља Николе Петровића Његоша.

~

Током Другог светског рата, у априлу 1942, Његошеву капелу оштетила је италијанска војска, али причињена штета није била велика.

~

Послератна црногорска власт донела је 1952. године одлуку да се на месту Његошеве капеле сагради маузолеј према нацртима вајара Ивана Мештровића. Планови за измештање капеле и изградњу маузолеја настављени су и после Мештровићеве смрти 1962. Упркос гласовима који су говорили да треба поштовати Његошев завет (да буде сахрањен у црквици коју је подигао), ловћенска капела је порушена до темеља крајем шездесетих година и од 1974. на њеном месту стоји маузолеј.

Његош (Анастас Јовановић,
литографија)

„Ја сам за границом просвештенога свијета. На мом узаном поднебљу свагда се ломе тирјански громови. Стога је мој мали крај тамом дивљине обезображен. За човјека здравомислећега нити је муке ни увеселенија на свијету, јербо су све људске посланице са отровом приправљене, а све печали имају неко своје удовољствије. Човјеку је готово, кад му дође, слатко плакати као пјевати. Ја овако нашу пјесну разумијем. Свијет је сад Божји, стога у свакојем његовом нуглу виде се дјела великога мајстора. Трудољубије и искуство мрава и пчеле, и уредно летење ждраљевах ја радије гледам но све параде европејских столицах. Збогом, [...] изволите ме задржати у Вашем драгоцјеном успомену.“
(писмо Л. А. Франклу од 12. октобра 1851)

Део III
Библиографија

4

Књиге

1. Пустињац цетински [1834]

Прво издање: Пустињак Цетински. Списао у Црној Гори на Цетиню 1833 године. Цетинњ. Печатано у Штампари Црногорској. 1834.

2. Лијек јарости турске [1834]

Прво издање: Лијек Јарости Турске. Цетинњ. Печатано у Штампари Црногорској, 1834.

3. Србин Србима на части захваљује [1834]

Прво издање: Србин Србима на части захваљује. На Цетинју. У Штампарији црногорској 1834.

4. Ода ступљења на престол Фердинанда I: императора аустријскога и краља маџарскога и пр. и пр. и пр. [1835]

Прво издање: Ода ступлња на престолъ Фердинанда I Императора Аустрискога и Краља Маџарскога и пр. и пр. и пр. Спѣвао Владыка Црногорски П. П. Нѣгошъ. На Цетинњ. У Штампарији Црногорској, 1835.

5. Три дана у Тријесту: у мјесецу јануарију 1844. [1844]

Прво издање: Три дана у Тријесту у мѣсецу Јануарию 1844. У Бечу у Штампарији Ерменскога манастира, 1844.

6. Луча микрокозма [1845]

Прво издање: Луча Микрокозма. Одъ владыке црногорскога Петра Петровића Нѣгоша. У Београду. Княжества Србскога Књигопечатњомъ, 1845.

7. Огледало српско [1846]

Прво издање: Огледало Србско. Печатано у Княж. Србској књигопечатњи у Бѣограду, 1846.

8. Горски вијенац: историческо собитије при свршетку XVII вијека [1847]
Прво издање: Горскій віенаць: историческо событіє при свршетку XVII вієка. Сочиненіє П. П. Н., владыке црног[р]скога. Словима Ч. О. О. Мехитариста. - Беч, 1847.
9. Кула Ђуришића и Чардак Алексића: 1847. године [1850]
Прво издање: Кула Ђуришића и Чардак Алексића 1847 године. У Бечу у Штампарији Јерменскога намастира 1850.
10. Лажни цар Шћепан Мали: историческо збитије осамнаестога вијека [1851]
Прво издање: Лажни цар Шћепан Мали: историческо збитије осамнаестога вијека. Издао 1851 године Андрија Стојковић. Печатња браће Жупана у Загребу. Југославија, 1851.
11. Свободијада: епски спјев у десет пјесама [1854]
Прво издање: Слободіяда: епійскій спѣвъ у десетъ пѣсама. Издао Л. П. Ненадовићъ. У Земуну, печатано Књигопечатњомъ І. К. Сопрона, 1854.
12. Његошева биљежница [1956]
Прво издање: Његошева биљежница. - Цетиње : Историски институт, 1956.

5

Целокупна/Сабрана дела

1. Дјела Петра II Петровића Његоша. – Панчево : Наклада Књижаре Браће Јовановића, 1885. [Пустињак цетињски; Слободијада; Луча микрокозма; Горски вијенац; Лажни цар Шћепан Мали]
2. Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 1-2]. У редакцији Милана Решетара. Државно издање. - Београд : Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1926–1927. [Књига прва. Већа дела. Горски вијенац, Луча микрокозма, Шћепан Мали; Књига друга. Мања дела. Слободијада, Мање пјесме, Проза]
3. Цјелокупна дјела Петра II Петровића Његоша. У редакцији Данила Вушовића. – Београд : Народна култура, 1935. [Горски вијенац; Луча микрокозма; Шћепан Мали; Слободијада; Мање пјесме]
– 2. изд. : 1936. – Београд : Народна култура, 1936. [Горски вијенац; Луча микрокозма; Шћепан Мали; Слободијада; Пустињак цетињски; Лијек јарости турске; Мање пјесме; Писма]
4. Цјелокупна дјела П. П. Његоша [књ. 1-9]. Редакциони одбор: Н. Банашевић, Р. Бошковић, Р. Лалић, В. Латковић, П. Перовић, М. Стевановић. - Београд : Просвета, 1951–1955. [1. Слободијада, Глас каменштака; 2. Пјесме, Луча микрокозма, Проза, Пријеводи; 3. Горски вијенац; 4. Шћепан Мали; 5. Огледало српско; 6. Рјечник уз пјесничка дјела П. П. Његоша; 7. Писма I; 8. Писма II; 9. Писма III]
5. Српска књижевност у сто књига [књ. 21. и 22; Петар Петровић Његош, II]. Избор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић. - Нови Сад : Матица српска; Београд : Српска књижевна задруга, 1964. [21. Пјесме, Луча микрокозма, Горски вијенац; 22. Лажни цар Шћепан Мали, Писма]
- 2. изд. : 1969. - Нови Сад : Матица српска; Београд : Српска књижевна задруга, 1969. [књ. 18. и 19]
6. Изабрана дела Петра Петровића Његоша. За штампу приредио Видо Латковић. - Београд : Народна књига, 1964. [Из садржаја: Песме; Слободијада; Луча

микрокозма; Горски вијенац; Лажни цар Шћепан Мали]

7. Целокупна дела Петра Петровића Његоша [књ. 1-7]. Редакциони одбор: Н. Банашевић, Р. Бошковић, Р. Лалић, В. Латковић, П. Перовић, М. Стевановић. Јубиларно издање припремљено поводом стопедесетогодишњице Његошевог рођења. - Београд : Просвета; Цетиње : Обод; Сарајево : Свјетлост, 1967. [1. Пјесме; 2. Свободијада, Глас каменштака; 3. Горски вијенац, Луча микрокозма; 4. Шћепан Мали, Проза, Преводи; 5. Огледало српско; 6. Изабрана писма; 7. Речник уз Целокупна дела]
 - Изд. 1974. (Београд : Просвета; Цетиње : Обод, 1974)
 - Изд. 1975. (Београд : Просвета; Цетиње : Обод, 1975)
 - Изд. 1977. (Београд : Просвета; Цетиње : Обод, 1977)
 - Изд. 1979. (Београд : Просвета; Цетиње : Обод, 1979)
 - Изд. 1980. (Београд : Просвета; Цетиње : Обод, 1980)
 - Изд. 1981. (Београд : Просвета; Цетиње : Обод, 1981)
 - Изд. 1982. (Београд : Просвета; Цетиње : Обод, 1982)
 - Изд. 1984. (Београд : Просвета; Цетиње : Обод, 1984)
8. Сабрана дела Петра Петровића Његоша [књ. 1-7]. Приредио Гојко Божовић. - Подгорица : Октоих; Цетиње : Светигора, 2001. [1. Пјесме; 2. Огледало српско; 3. Свободијада, Глас каменштака; 4. Луча микрокозма; 5. Горски вијенац; 6. Лажни цар Шћепан Мали 7. Проза, Изабрана писма, Из биљежнице, Преводи, Из тестаментa]